

هفتمین نفر

(داستان زندگی شهید حسین غفاری)

محمد رضا بایرامی

۱۳۷۹

سال امام علی (ع) بر امت علی (ع) مبارک باد.

بایرامی، محمد رضا، ۱۳۴۴ -

هفتمین نفر (داستان زندگی شهید حسین غفاری) محمد رضا بایرامی. - تهران: بنیاد شهید انقلاب اسلامی، نشر شاهد، ۱۳۷۹. ۱۰۲ ص.

ISBN 964-6489-57-5 ریال ۴۸۰۰

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

۱. غفاری، حسین، - ۱۳۵۳ - سرگذشتنامه. ۲. جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - شهیدان. الف. بنیاد شهید انقلاب اسلامی. نشر شاهد. ب. عنوان.

۲ ب ۷ غ / ۱۶۲۶ DSR ۹۵۵/۰۸۴۳۰۹۲

کتابخانه ملی ایران ۱۳۶۴۶ - ۷۹ م

هفتمین نفر (داستان زندگی شهید حسین غفاری)

گردآورنده: محمد رضا بایرامی

ناشر: نشر شاهد نوبت چاپ: اول - ۱۳۷۹ شماره گان: ۳۰۰۰ جلدلیتوگرافی و چاپ: الوان - فجر اسلام قیمت:

۴۸۰۰ ریالشابک: ۵ - ۵۷ - ۶۴۸۹ - ۹۶۴ - 5 - ISBN: 964 - 6489 - 57 - 5

تلفن: ۷ - ۸۳۰۷۲۴۶

● مقدمه

آیت الله شهید حسین غفاری، از روحانیون مبارزی است که مظلومانه و در زندان رژیم شاه به شهادت رسید. او از این جهت که ذره ای از اصول و اعتقادات خود عقب نشینی نکرد و شکنجه های فراوان نتوانست خالی در مبارزاتش ایجاد کند، شخصیتی است فراموش نشدنی. سرسختی و بی پروایی او به هنگام سخنرانی ها و جلسه ی دادگاهش، خواننده را به شگفتی وامی دارد.

نویسنده ی «هفتمین» نفر قصد داشته است با بیان فشرده ی زندگی این شهید بزرگوار، آشنایی نسبی مخاطب با او را فراهم آورد. از این رو از بیان حوادث متفرقه و از آوردن سرگذشت افراد مختلف - از جمله فرزند بزرگ او که خود در آن زمان مدتی را در زندان به سر برده است - خودداری کرده است.

آشنایی با مفاخر ملی و مذهبی و تلاش های طاقت فرسایی که آن ها به قیمت جانشان متحمل شده اند تا رژیم شاهنشاهی را سرنگون کنند، هدفی است که در این نوشته ی ناچیز دنبال می شود.

هفتمین نفر

خورشید پشت کوه های «دهخوارقان (۱)» فرو رفته بود، اما هنوز هم تیغه های نور - که از پس قله، رو به هوا کشیده شده بودند - دیده می شدند. همان تیغه هایی که يك راست به سوی آسمان رفته و ابرهای کبود را، رنگی از سرخی زده بودند. يك سرخی ملایم که جابه جا، در میان کبودی ها دویده بود.

«حسن» چشم از ابرها برداشت. بیلش را فرو کرد تو زمین. تاي آستینش را باز کرد. نگاهش را چرخاند به انتهای زمین: «حسین» با دامنی پر از سنگ به طرف پایین می رفت. وقتی رسید به کنار توده ی سنگ ها، دامنش را خالی کرد. صدای برخورد سنگها به هم، در دشت پیچید. دیگر سنگی بر روی زمین زراعتی باقی نمانده بود. حالا به راحتی می شد شخمش زد. حسین راه افتاد طرف شیار وسط زمین. اطراف آنجا پر از علفهای هرز بود. می خواست شروع کند به کندن علفها که صدای برادرش را شنید.

- حسین !

سر بالا آورد و حسن را دید که پشت به ابرهای سرخ و کبود، ایستاده بود. کی خورشید رفته بود پشت کوه؟ اصلا متوجه نشده بود.

- بله داداش !

- بیا برویم. برای امروز دیگه بس است.

حسین عرق پیشانی اش را پاک کرد. حسابی از پا افتاده بود. از صبح زود، ابتدا توی باغ و بعد، روی زمین زراعتی کار کرده بودند. سنگ جمع کنی، کار سختی بود. بعضی از سنگ ها به راحتی از دل خاک بیرون نمی آمدند. مجبور بودند دور آنها را با بیل خالی کنند. این جور سنگها، وزن زیادی داشتند. حسین در طول روز بارها زیر سنگینی آن ها، تلوتلو خورده بود. و حالا دیگر نا داشت. دلش می خواست همان جا نقش بر زمین بشود و يك دل سیر بخوابد. روزهای سختی را می گذراند. استراحتی در بین نبود، مگر ساعتی و سر ظهر؛ آن قدر که بتوان نان و ماستی خورد یا کتری چای را

جوشاند. بیل زدن، سنگ چینی و کارهایی از این دست، برای کودک طاقت فرسا بود. فقط وقتی سختی کار را می توانست فراموش کند که به فکر فرو می رفت.

آن روز هم کلی فکر کرده بود. به پدر فکر کرده بود که دیگر نبود؛ به "بتول" - خواهرش - فکر کرده بود که زمین گیر بود و تا آخر عمرش هم همین طور می ماند؛ به مادر فکر کرده بود که آن همه تلاش می کرد تا در نبود پدر، چرخ زندگی را بچرخاند و نگذارد که فقر و نداری، خانواده را از پا بیندازد.

باخود می گفت: «آخر این چه زندگی است که ما داریم؟ چرا باید این همه زحمت بکشیم و هیچی نداشته باشیم؟ آن هم در حالی که خیلی ها اصلاً زحمتی هم نمی کشند، با این حال، راحت هستند.»
حسن، کوزه ی آب را که دیگر خالی شده بود، از پشت صخره ای برداشت؛ دستمال نان را برای پرنده ها تکاند، بیلش را گذاشت روی دوشش.

- چرا آن جا ماتت برده حسین؟ نکند هنوز هم می خواهی کار بکنی؟!

از صدایش خستگی می بارید و آفتاب، صورتش را برشته کرده بود. حسین راه افتاد و خودش را رساند به او.

حسن زیر لب گفت: «رنج امروز هم تمام شد.»
دو برادر، از گندم زارهای درو شده گذشتند و خودشان را رساندند به راه مالرو. هوا رو به تاریکی می رفت و ده پیش رویشان بود. حسین هنوز هم تو فکر بود. سؤال های زیادی ذهنش را مشغول کرده بود. سؤال هایی که دلش می خواست جواب آن ها را بداند، اما کسی نبود که به آن ها پاسخ بدهد. حسن پانزده سال از او بزرگ تر بود. باهم حرف شان نمی گرفت، خستگی هم مجالی برای گفتگو نمی گذاشت. اگر چیزی گفته می شد، از سر ناچاری بود انگار. اما حسین، این بار تصمیم گرفته بود به هر شکلی که شده، بداند، تا شاید از دست این سؤال هایی که شب و روز راحتش نمی گذاشتند،

خلاص بشود. با همان درك كودكانه، دلش می خواست نسبت به اطرافش شناخت داشته باشد و وقتی بیشتر فکر می کرد، به این نتیجه می رسید که برای این کار راهی جز باسواد شدن ندارد. می دانست که اگر باسواد بشود، می تواند کتاب های زیادی بخواند و از همه چیز سر در بیاورد. آن وقت دیگر محتاج کسی هم نمی شد! حتی خودش می توانست به سؤال های دیگران پاسخ بدهد. ولی چه طوری می توانست باسواد بشود؟ دایی اش تنها مرد باسواد ده شان بود. همه می گفتند او بیشتر از دیگران می داند. حسین هم دلش می خواست مثل او باسواد بشود تا بیشتر بداند. مدتی پیش، یکی از دوستانش برای باسواد شدن، از ده رفته بود. می گفتند رفته است تبریز. حسین هم دلش می خواست می توانست مثل او به تبریز برود. نگاهی به صورت برادرش انداخت. جرأتی به خودش داد و گفت: «داداش!»

حسن با بی حوصلگی گفت: «چی؟»

- تبریز کجاست؟ خیلی دور است؟

- آره، خیلی!

- خیلی یعنی چه قدر؟

- چه می دانم، پنج فرسخ، شش فرسخ.

حسین دیگر چیزی نگفت. مدتی رفتند. بعد به يك باره انگار چیزی یاد حسن افتاد.

- چه کار به تبریز داری؟ برای چه پرسیدی؟

- من ... من ...

حسین نمی دانست چگونه حرف دلش را بزد. حسن داد زد: «چرا

من من می کنی؟ گفتم برای چه پرسیدی؟»

حسین - گویی که با خود - گفت: «من انگار صدایی از درونم می

شنوم. صدایی که می گوید درس بخوان! صدایی که می گوید اگر

درس بخوانی، می توانی جواب سؤال هایت را پیدا کنی. صدایی که

می گوید اگر درس بخوانی، می توانی مثل دایی، خیلی چیزها را

بدانی.»

حسن کمی چرخید و از گوشه ی چشم، برادرش را نگاه کرد.
- باز رفتی تو فکر و خیال؟ این حرف ها چیست که می زنی؟
منظورت از گفتن این ها چیست؟

حسین بی آن که جرأت کند در چشم برادر نگاه کند، گفت: «کاش می توانستم بروم تبریز و آن جا درس بخوانم.»
حسن این بار کاملاً رو برگرداند و با تعجب نگاهش کرد.

- آن صدایی که می شنوی، نشان می دهد که داری دیوانه می شوی. اگر دیوانه نشده باشی که این حرف ها را نمی زنی. درس! درس را می خواهی چه کار؟! روزگاران را نمی بینی؟

در نگاهش چنان تلخی ای دیده می شد که حسین دیگر نتوانست سرش را بلند کند پا سست کرد تا کمی از برادر عقب بیفتد. حالا دیگر هوا تاریک شده بود و پرنده ی شب خوانی - زود هنگام - شروع کرده بود به خواندن. از همان نزدیکی ها می خواند. حسین صدای پرنده ای تنها را می شنید و در فکر بود. مدتی بی آنکه چیزی گفته شود، راه رفتند. حسین می دانست که اگر به ده برسند، دیگر نخواهد توانست برادرش را به حرف بکشد. برای همین هم، قبل از این که دیر بشود، تصمیم گرفت باز هم بپرسد. حالا که نمی توانست به تبریز برود، دست کم در این جا که می توانست دنبال جواب سؤال هایش باشد.

- داداش!

- دیگه چیه؟

- کی ها بابا را کشتند؟

حسن باخشم گفت: «همین خان ها، همین ارباب ها، همین هایی

که...»

حرفش را ادامه نداد. دوباره سکوت شد. حسین به پدر می اندیشید.
چرا پدر را کشته بودند؟ چه گناهی کرده بود مگر؟
زل زد به تاریکی. سر در نمی آورد. ده پیش رویشان بود. دید که

اولین چراغ روشن، سوسو می زند.
 - داداش! راست است که همه ی اجداد ما کشته شده اند؟
 - آره، همه شان را کشته اند؛ یکی یکی، تا جد ششم.
 حسین ایستاد سر جایش. باخود گفت: «تا جد ششم؟ آیا نفر هفتم هم
 کشته خواهد شد؟ چه کسی می تواند باشد این نفر هفتم؟ کاش
 می دانستم.»

دانستن! این چیزی بود که لحظه ای رهایش نمی کرد. حالا دیگر
 تصمیم گرفته بود به هر شکلی که شده، باسواد بشود. اما برادر
 بزرگش مخالف بود.
 می گفت: «باید کار کنی و نان در بیاوری. درس خواندن به درد
 امثال ما نمی خورد.»

با این حال، حسین قصد کوتاه آمدن را نداشت. وقتی فهمید نمی
 گذارند به تبریز برود، با خود گفت:

«حالا که این طور شد، در همین جا شروع می کنم.»

«آیت الله میرزا محسن میر غفاری» معرف و به «دهخوارقانی»،
 تنها فرد باسواد فامیل بود. حسین فکر کرد بهتر است برود و پیش او
 خواندن را یاد بگیرد. موضوع را با خانواده اش در میان گذاشت.

- می خواهم بروم پیش دایی خواندن و نوشتن یاد بگیرم.
 حال که قرار نبود از ده دور بشود، مخالفت چندانی نشان ندادند.
 تنها شرط این بود که درس خواندن، مانع کار کردن حسین در باغ و
 مزرعه نشود. حسین با جان و دل این شرط را پذیرفت.
 میرزا محسن، مردی بود اهل علم و فضل. او کتابی هم نوشته بود
 به نام «العهده» درباره خاندان پیامبر.

میرزا با روی باز، حسین را پذیرفت. شاگرد کوچک، با علاقه ای
 که به دانستن داشت، خواندن و نوشتن و «مقدمات» را شروع کرد.
 او از هر فرصتی برای آموختن استفاده می کرد. گاهی ظهرها که
 خسته و کوفته از سر کار برمی گشت، به سرعت لقمه نانی می

خورد و راه می افتاد طرف خانه ی دایی اش.
 میرزا محسن هم وقتی اشتیاق کودک را می دید، چیزی را از او دریغ نمی کرد، حتی قدرت جذب و درك مطالب باعث می شد که بیشتر از آن چیزی که باید بگوید، به حسین یاد بدهد.
 در روزهایی که کار بر روی زمین تعطیل بود، حسین فرصت بیشتری برای آموختن می یافت. زمستان ها هم می توانست تمام روزش را صرف آموختن بکند، و این جوری بود که در طی چند سال، چیزهایی را که می توانست از دایی اش یاد بگیرد، فرا گرفت. اما عطش دانستن، سیری ناپذیر بود.

حسین بچه اش را زده بود زیر بغلش. راه خیس بود. دیشب باران باریده بود. حسین از کناره های راه می گذشت تا گالش هایش گلی نشوند. نمی خواست کثیف به نظر بیاید. مادر هنوز هم همپایش می آمد و هنوز هم دست از سفارش هایش برنداشته بود:

- خیلی مواظب خودت باش! به هر کسی اطمینان نکن! رویت را خوب بپوشان تا سرما نخوری.

- بس کن ننه! من که دیگر بچه نیستم. یازده سال من دارم. می توانم از خودم مواظبت کنم.
 اما دل مادر آرام نمی گرفت.

- می دانی که من راضی به این رفتن نبودم، اما تو نه به حرف من گوش دادی و نه به حرف عمو و داداشت. پایت را توی يك كفش کردی که الا و بلا باید بروم تبریز. آخرش هم ما را از رو بردی. اما حالا که داری می روی باید بدانی که آن جا، روزهای راحتی نخواهی داشت. باید خیلی تلاش بکنی تا بتوانی سرپا بمانی. از دست ما هم که می بینی، کار چندانی برایت ساخته نیست. بنابراین اگر گرسنگی کشیدی، اگر مریض شدی، یادت باشد این چیزی است که خودت خواسته ای. من هنوز مطمئن نیستم که بتوانی آن جا دوام بیاوری. اما حالا که داری می روی، بدان که دلم باتوست و دوست دارم موفق بشوی...

مادر از وسط راه می رفت و حرف هایش گویی تمامی نداشت. حسین گفت: «برگرد ننه! تا کجا می خواهی دنبال من بیایی؟»

مادر به ناچار ایستاد. حسین برای آخرین بار از او خداحافظی کرد و به سرعت راه افتاد تا مبادا مادر پشیمان بشود و باز هم دنبال او بیفتد. از خوشحالی، سر از پا نمی شناخت. وقتی می دید تلاش چند ساله اش نتیجه داده و حالا می تواند راهی تبریز بشود، احساس می کرد حتی اگر وسیله ای گیر نیاورد باز می تواند تا آن جا را پیاده طی کند. صبح زود یکی از روزهای سال ۱۳۰۴ بود و حسین نمی دانست وقتی به تبریز برسد، چنان خسته و کوفته خواهد شد که برای چند ساعتی، از این سفر پشیمان خواهد شد. اما این حس، فقط یک شب دوام آورد، هر چند که بعداً هم، تبریز را شهری یافت که زندگی در آن، خیلی سخت تر از دهخوارقان به نظر می رسید. با این حال حسین به سختی کشیدن عادت داشت و در جستجوی راهی بود که به کمک آن، بتواند زندگی اش را بچرخاند. برای محصلان دیگر، از طرف خانواده شان، پول یا کره و پنیر و این جور چیزها می رسید، اما حسین می دانست که نباید انتظاری از خانواده اش داشته باشد. از وقتی که پدر را کشته بودند، خانواده اش به زحمت می توانستند خودشان را اداره کنند، چه رسد به این که خرج اضافه ای را هم تحمل کنند. حسن که بزرگ تر بود، ازدواج کرده بود و دیگر نمی توانست فقط به فکر آن ها باشد. مادر و دیگران هم هرچه کار می کردند، باز نمی توانستند چیز دندان گیری پس انداز کنند.

حسین بعد از این که ثبت نام کرد و جایی را یافت که بتواند در آن زندگی کند، به این فکر افتاد که بابت کار کردن، برای خودش کمک خرجی ای فراهم کند.

در سال های اول، کارهای پراکنده ای را شروع کرد تا این که درست و حسابی توانست با راه و رسم زندگی در شهر بزرگی مثل تبریز آشنا بشود. آن وقت بود که تصمیم گرفت دکانی برای خودش اجاره کند. حالا دیگر به سن جوانی رسیده بود و در کارهای پراکنده

ای که گاه گذاری به دست می آورد، زمانی هم گذارش به يك نجاری افتاده بود و تا حدودی، به کار نجاری آشنا بود. بنابراین گشت و گشت تا این که توانست دکان کوچکی اجاره کند و همان جا، بساط نجاری را علم کرد.

کار نجاری، برای حسین کاری دوست داشتی بود. وقتی می دید با چند تکه چوب و اره و چکش و میخ، چه طور می شود به چوب، نقش های زیبا داد، لذت می برد. در روزهای سرد هم می توانست از برده های چوب به جای سوخت استفاده کند و دکانش را گرم کند و همان جا بنشیند به درس خواندن.

مشتری چندانی نداشت و دکان گرم تر از حجره بود. سعی می کرد فرصت را از دست ندهد.

در روزهایی که مدرسه تعطیل می شد، به ده برمی گشت و بیشتر از همیشه کار می کرد تا جبران ماه هایی را هم که آن جا نبوده است، کرده باشد.

کار نجاری، با وجود گذشتن چند سالی از شروع آن، رونقی نگرفت. حسین نه وسایل چندانی داشت و نه مشتری زیادی. زندگی اش همچنان در فقر و تنگ دستی می گذشت، طوری که گاهی مجبور می شد صبحانه و نهار یا ناهار و شامش را یکی کند تا صرفه جویی کرده باشد. اما با این حال، باز نتوانست زیاد در تبریز دوام بیاورد و وقتی «شرح لمعه» و بخشی از اصول و کلام را فرا گرفت، دوباره قصد روستا کرد.

روز قبل از حرکت، بعد از این که اجناس باقی مانده را به يك نجار فروخت، دکان را جارو کرد و به صاحبش تحویل داد. شب را نزد دوستانش گذراند و صبح زود، راه افتاد طرف ده. ده همان ده همیشگی بود. در این روستای كوچك، گویی چیزی عوض نمی شد. تنها تغییری که به وجود آمده بود، فوت خواهر فلجش بود. خواهری که حسین به شدت دوستش داشت و همیشه سعی می کرد کاری کند که باعث خوشحالی او بشود.

دوباره کار بی حاصل بر روی زمین آغاز شد. تابستان بود. میوه ها یکی یکی می رسیدند. حسین آفتاب نزده از خانه بیرون می آمد، از درخت ها بالا می رفت؛ جعبه های میوه را اینور و آنور می کشید، شاخه ها را می تکاند و...

گاهی دست و پایش به جایی گیر می کرد و خراش برمی داشت، یا از روی شاخه ای لیز می خورد، یا بین زمین و آسمان معلق می ماند، اما نه حسین و نه خانواده اش، از سود این همه زحمت، چیز چندانی گیرشان نمی آمد.

سهم حسین فقط کار طاقت فرسا بود، هر چند که این بار، بعد از ظهر هایش دست خودش بود و حسین می دانست که چگونه از وقت های آزادش، به بهترین شکلی استفاده کند. بنابراین باز هم به خدمت استاد قدیمی اش - میرزا محسن - شتافت. استاد وقتی او را دید، گفت: «تو دیگه برای خودت عالمی شده ای. احتیاج به من نداری.»

حسین از شرم سرش را پایین انداخت. می دانست که استاد دارد تعارف می کند. از همان روز شروع کرد به یادگیری «رسائل و مکاتب شیخ انصاری»

اشتیاق به آموختن آن قدر زیاد بود که او حتی استراحت کوتاه نیمروزی را هم به دوره کردن و خواندن کتاب هایش می گذراند تا پیش از رفتن به نزد استاد، آمادگی لازم را داشته باشد.

روستادل گیرتر از همیشه به نظر می رسید. حسین وقتی در کوچه ها قدم می زد یا به خانه های گلی توسری خورده و کوچک می نگریست، احساس دلنتگی می کرد. چند وقتی بود که آموزش نزد میرزا محسن را به پایان رسانده بود و حالا که از مطالعه و تحقیق کمی دور شده بود، احساس بیهودگی می کرد. کار بر روی زمین، درو علوفه، تعمیر جوی های آب، اندود کردن دیوارهای کاهگلی و چیزهایی از این دست، نمی توانست روح تشنه اش را سیراب کند. او که روز به روز اشتیاق بیشتری به دانستن پیدا کرده بود، حالا

احساس می کرد که با این کارها، دارد وقتش را تلف می کند. می دانست که به این شکل، نخواهد توانست زیاد دوام بیاورد. این بار، فکر بلند پروازانه تری داشت: سفر به قم به شهری که تحصیل در آن، آرزوی همه ی طلبه ها بود.

سرانجام يك روز که دیگر از ماندن در روستا خسته شده بود، آرزویش را با خانواده اش در میان گذاشت.

- می خواهم بروم قم و درس را ادامه بدهم.
حسن، مثل همیشه مخالف بود.

- ول کن حسین! این همه درس خواندی، بس نیست؟ می خواهی بروی قم که چی بشود؟

- تو ده بمانم که چی بشود؟ این جا چیزی به انتظار من نیست. من راهم را انتخاب کرده ام.

- تو دیگه بچه نیستی حسین. سنی ازت گذشته. الان باید به فکر سروسامان گرفتن باشی، نه درس خواندن.
زن حسن که شاهد گفتوگوی دو برادر بود، لبخندی زد و رو کرد به حسین.

- راست می گوید. دیگه دارد دیر می شود. باید ازدواج کنی. اگر بخواهی، خودم برایت دست بالا می زنم.»

حسین گفت: «نه زن داداش. حال وقتش نیست.»

مدتی به جروبحت درباره ی رفتن یا ماندن گذشت. حسین به سختی می توانست اطرافیانش را قانع کند. سرانجام نیز مجبور شد با حالتی شبیه به قهر، خانه را ترک کند و به سوی تبریز راه بیفتد. تبریز ناآرام بود. چند سال از سقوط دیکتاتوری رضاخان و استقرار حکومت محمدرضا شاه می گذشت. شاه جوان هنوز هم می کوشید که در میان نفرت و انزجار عمومی مردم ستم دیده، پایه های حکومت خود را مستحکم کند، راه هانامن بود. همه جا جلوی درشکه ها را می گرفتند و مسافران آن را پایین می کشیدند و می گشتند.

حسین با اتوبوس قراضه ای، به زحمت توانست خودش را به قم برساند. اول از همه به زیارت حضرت معصومه (س) شتافت و بعد راهی حوزه علمیه شد. استادش توصیه های لازم را کرده بود و او می دانست که باید به چه کسی مراجعه بکند و چه بگوید. کار ثبت نام و پیدا کردن حجره ای برای ماندن، زیاد طول نکشید.

چند روزی به شروع سال تحصیلی باقی مانده بود. قم شهری بود گرم، با آبی شور. از باغ های دهخوارقان هم اثری در آن دیده نمی شد. سفر طولانی و تغییر آب و هوا، حسین را از پا انداخته بود. مدتی استراحت کرد و روزهای باقی مانده را هم به مطالعه و زیارت گذراند، تا این که سال تحصیل آغاز شد. طلبه هایی که به شهرهای خود رفته بودند، برگشته بودند و شهر شلوغ تر شده بود.

«آیت الله کوه کمره ای» اولین استاد حسین در قم بود.

حسین چنان سرگرم درس هایش بود که متوجه ی گذشت زمان نشده بود. دور و برش نیز به این کم توجهی کمک می کرد. در دهخوارقان فصل ها را به راحتی می شد از همدیگر بازشناخت. پاییز با برگ ریزان و باران های سیل آسا شروع می شد، در زمستان برف های سنگین می بارید و... اما در این جا، فقط نزدیکی های زمستان بود که يك باران دست و حسابی بارید. زمستان هم تقریباً به خشکی گذشت و حسین يك وقت به خودش آمد و دید ماه هاست که از خانواده اش بی خبر است و کمی نگران آن ها شد، به خصوص نگران مادر. در تبریز که بود، ماهی، دو ماهی يك بار آشنایی چیزی می آمد و خبری می آورد یا خودش فرصتی گیر می آورد که به روستا سری بزند، اما در این جا... دلش برای مادرش تنگ شده بود. بنابراین وقتی ماه های باقی مانده ی سال تحصیلی هم تمام شد، کتاب هایش را در چمدان کوچکی چید و با اشتیاق به سوی شهر خودش راه افتاد.

به تبریز که رسید، شنید حادثه ای برای «آیت الله حاج میرزا علی مقدس تبریزی» که از علمای بزرگ آذربایجان بود، رخ داده است.

مردم می گفتند که به دنبال سخنرانی های آیت الله، او را دستگیر کرده و تا پای چوبه ی دار برده اند. می گفتند حکم اعدامش هم صادر شده بوده، اما مردم شورش کرده و جلوی اجرای حکم را گرفته اند. نکته ی جالب برای حسین این بود که می گفتند اعتراض مردم، ابتدا از دهخوارقان شروع و بعد به تبریز کشیده شده. حسین حالا، بیشتر از پیش مشتاق شده بود که به ده خودشان برسد و از قضایا سر در بیاورد. او، آیت الله را به خوبی می شناخت. بعضی از کتاب های او را (مثل "فلسفه ی آفرینش" یا "اسلام در خطر است و مابی خبر") خوانده یا دیده بود. می دانست که وی، نشریه ای هم چاپ می کرده است به نام «الدین و الحیوة» که جلوی چاپ آن را گرفته اند. مقدس تبریزی، مورد احترام همه ی مردم و به خصوص اهالی دهخوارقان بود.

وقتی حسین به روستا رسید، از زبان خانواده و اطرافیان، جزئیات شورش عمومی مردم را شنید، همچنین دانست که آیت الله در سخنرانی های تند خود علیه وضعیت موجود، چه چیزهایی گفته است. و این ها باعث شد که شوق دیدار آیت الله در وجود حسین زنده بشود. و هیچ نمی دانست که به زودی چنین دیداری رخ خواهد داد: هنوز چند روزی از ورودش به ده نمی گذشت که خانواده اش، موضوع ازدواج را پیش کشیدند. زن داداشش، حتی بیشتر از مادرش، به این کار اصرار داشت. - دیگه امسال نمی گذاریم از دستمان در بروی. باید ازدواج کنی. هیچ بهانه ای هم پذیرفته نمی شود. حسین خندید.

- چرا می خندی؟ مگه من حرف خنده داری گفتم؟
 حسین آرام شد. گفت: «من شکم خودم را به زور سیر می کنم و آنوقت، شما می گوئید ازدواج کن! این خنده دار نیست؟»
 - خدا کریم است. بنده اش را گرسنه نمی گذارد.
 - می دانم. ولی من طلبه ای بیش نیستم. نه مال و منالی دارم، نه

خانه ای، نه...

- گفتم که! هیچ بهانه ای پذیرفته نمی شود.
- من تازه رفته ام قم. درس و مطالعه ی جدی من از امسال شروع شده است. می ترسم ازدواج مانع این کارم باشد.
- نترس! ما برایت کسی را پیدا می کنیم که خودش هم اهل علم و مطالعه باشد.

- چه کسی را؟

- دختر آیت الله مقدس تبریزی را!

- چرا ایشان؟!

- برای این که تو روحانی هستی و بهتر است با يك خانواده ی روحانی وصلت کنی. کسی که بتواند درکت کند و با مشکلات زندگی طلبه گی بسازد.

حسین به فکر فرو رفت. انگار اطرافیانش بدهم نمی گفتند. چه کسی را می توانست پیدا کند که بهتر از خانواده ی مقدس تبریزی باشد؟

- ها حسین! بالاخره حرف حسابت چیست؟

- می پذیرم، تنها به شرطی که قبلاً حرف هایم را با آن ها در میان گذاشته باشم.

خانواده اش شرط او را پذیرفتند و چند روز بعد، به خانه ی مقدس تبریزی رفته و موضوع را مطرح کردند تا در صورت موافقت آیت الله و خانواده اش، حسین به منزل آن ها برود و حرف هایش را بزند، مقدس تبریزی، حسین و خانواده اش را به خوبی می شناخت. بنابراین بعد از مشورت با دخترش، جواب مثبت داد و روز دیگر، حسین راهی خانه ی آن ها شد. می دانست که آیت الله مرد رك گو و جسوری است. بعضی از مقاله های او را در «دین و زندگی» خوانده بود. حتماً او، از رك گویی حسین ناراحت نمی شد:

- خیلی ممنون هستم که مرا پذیرفته اید. مسایلی هست که به نظرم رسید بهتر است در همین ابتدا مطرح کنم. درست است که بنده قصد

ازدواج دارم، اما دلم می خواهد همسرم بداند که بناست با کسی زندگی کند که جز فقر و تنگ دستی، فعلاً چیز دیگری ندارد. آدمی که نه خانه ای دارد و نه کاری، جز مطالعه و دود شمع خوردن شبانه روزی؛ آدمی که فقط يك حجره دارد که در صورت ازدواج، آن را هم باید رها کند؛ کسی که حتی بعید می داند بتواند لباس و خوراك مناسب برای همسرش تهیه کند. آدمی که مالی ندارد، اما امیدوار است آینده ای داشته باشد. گفتم بهتر است این ها را قبلاً عرض کرده باشم تا مبادا خدای ناکرده...

حسین ساکت شد. آیت الله گفت: «خوب کردی که گفتی. رو راستی بهتر از همه چیز است.»

و وقتی حس کرد حسین منتظر جواب است، گفت: «جواب حرف های تو را "عذرا" باید بدهد نه من.»

مدتی بعد، جواب عذرا خانم هم رسید.

- به ایشان بگویند مطمئن باشند که مسأله ی ما، مسأله ی خوراك و پوشاك و مسکن نخواهد بود. من راضی ام به چیزی که ایشان راضی باشد و خوشحالم که این قدر، مطالعه و تعلیم را جدی می گیرند. کار تمام شده بود. حسین با خوشحالی به خانه برگشت.

در یکی از روزهای سال ۱۳۲۶، مراسم ازدواج بسیار ساده ای برگزار شد. جهاز عروس تشکیل شده بود از يك چرخ خیاطی کهنه (که از مادرش برای او باقی مانده بود)، يك دست رخت خواب، چند گلیم و چند زیلوی نیمدار، کمی وسایل پخت و پز، چند دست ظروف و دیگر هیچ...

عذرا زن تحصیل کرده ای بود. فقه و ادبیات فارسی را به خوبی نزد پدرش آموخته بود و مرتب مطالعه می کرد. حسین از این که چنین همراهی برای زندگی اش، یافته است، بسیار خوشحال بود. آن ها يك سال در دهوارقان زندگی کردند و در این مدت، اولین فرزندشان که پسر بود، به دنیا آمد.

غروب یکی از روزهای زمستانی همان سال، خبر رسید که شاه را

ترور کرده اند. شاه از حادثه جان سالم به در برده بود و اطرافیان‌ش بلافاصله ضارب را - که يك روزنامه نگار بود - کشته بودند. حسین وقتی خبر را شنید که از زمان انجام ترور - نیمه بهمن - بیش از يك هفته می گذشت. باخود گفت: «اینجا انگار ته دنیاست. حتی خبرها هم باید هزار دهان بچرخد تا به ما برسد. از خودم تعجب می کنم. که چه طور باز خودم را در این جا حبس کرده ام.»

یکی دو ماهی که گذشت، به عذرا گفت: «تصمیم گرفته ام به امید خدا راهی تبریز بشوم و درسم را ادامه بدهم. نظرت چیست؟» عذرا حرفی نداشت. بنابراین يك صبح زود بچه شان را برداشتند و راهی تبریز شدند. در تبریز شایع بود که شاه توسط «سپهبد رزم آرا» و به دستور انگلیسی ها ترور شده. می گفتند سرتیپ «صفاری» تیری به پای ضارب شلیک کرده که باعث زخمی شدن او گردیده و بعد خود شاه و دکتر «متین دفتری»، گفته اند ضارب را نکشید، اما نظامی ها گوش نکرده و او را به گلوله بسته اند تا نتواند حرف بزند.

حسین وقتی این اخبار را می شنید، باخود می گفت: «عجب! مثل این که سر من بدجوری به درس و بحث گرم شده و پاك از اوضاع سیاسی غافل شده ام. انگار سؤال های کودکی ام که مرا به این راه کشاند، فراموش شده. باید از این به بعد، حواسم را درست و حسابی جمع کنم. باید بتوانم هر اتفاقی را که می افتد تحلیل کنم. علوم دینی به تنهایی کافی نیست. نباید يك بعدی رشد کنم.»

خانواده ی حسین يك سال در تبریز ماندند و در سال ۱۳۲۹، اسباب و اثاثیه ی اندك شان را بار کردند و به سوی قم راه افتادند. حالا حسین صاحب زن و بچه بود و نمی توانست آن ها را به حجره و میان محصلان دیگر ببرد. مجبور بود خانه ای برای خود پیدا کند. بنابراین عذرا و بچه ی شیرخواره اش را در حرم حضرت معصومه (س) گذاشت و برای پیدا کردن خانه، بیرون رفت. گشت و گشت تا این که در محله ی «باغ پنبه»، جایی را گیر آورد: زیرزمین

کوچکی که نور کمی داشت و مثل دخمه ای، نمناک و گرفته بود. باید شش - هفت پله پایین می رفتند تا به در اتاق برسند.

خانه، از آن يك پیرزن بود که خودش هم در آن جا زندگی می کرد. قرار شد ماهی ۲۰ تومان اجاره بدهند و این در حالی بود که حسین ماهی فقط ۵ تومان هزینه ی تحصیل دریافت می کرد. البته برادرش گاه گذاری پول کمی برای او می فرستاد. پولی که از محل فروش حبوبات یا میوه به دست آورده بود، ولی آن هم مبلغ قابل توجهی نبود. بار دیگر زندگی سختی را پیش رو داشتند. برای پوشاندن کف اتاق، فرش درکار نبود، با همان گلیم ها باید می ساختند. گلیم هایی که نازک بودند و سرما و رطوبت زمین به راحتی از آن ها بالا می آمد، اما چاره ای نبود.

در چنین وضعی، حسین تحصیل خودش را ادامه داد: برای آموختن دوره های بالاتر فقه و اصول به نزد «آیت الله محمدتقی خوانساری» و «فیض قمی» رفت و هرچند آموزش فقه را از سال ها پیش شروع کرده بود، اما برای بهتر یاد گرفتن آن، مدتی را با «آیت الله العظمی نجفی»، به صورت مباحثه گذراند. همچنین به طور پی گیر، از کلاس های درس «آیت الله محمدباقر حکیم» و «آیت الله العظمی ابوالقاسم خویی» هم بهره ی فراوان گرفت (۲). در آخرین سال های حضور در قم هم، به محضر امام خمینی شتافت و به زودی شیفته ی شخصیت برجسته و جسارت او شد. حالا دیگر حسین شبانه روز خود را صرف آموختن می کرد و بسیاری از شب ها، تا صبح نمی خوابید.

پنج شنبه ها و جمعه ها حوزه تعطیل بود. در این روزها حسین به روستاهای اطراف قم می رفت و آن جا جلسات سخنرانی و روضه خوانی برگزار می کرد. این کار باعث می شد چیزهایی را که یادگرفته است، تکرار کند تا از یادش نرود. از طرف دیگر گاهی برایش فایده ی عالی هم داشت که آن هم می توانست کمی از تنگنا و دست تنگی برهاندش، بالاتر از همه ی این ها، آشنایی با مردم بود.

هر وقت در جایی ماندگار می شد، معمولاً به جز جلسات رسمی، نشست های کوچکی هم در منزل میزبان تشکیل می شد. در این نشست ها، فقط افراد مورد اطمینان و نزدیک، شرکت می کردند و بدون ترس یا با واهمه کمتر، از مسایل مختلفی، از جمله از سیاست، حرف می زدند، و هر چند حرف ها خیلی صریح نبود، اما حسین به راحتی احساس می کرد که مردم تا چه حد از حکومت و وضع خود ناراضی هستند. چنین حسی برای او که طعم ظلم را چشیده بود و از کودکی کینه ای عمیق نسبت به آن داشت، خوشایند بود. احساس می کرد که تنها نیست و دیگران هم با او هم درد هستند.

تعطیلات طولانی تری مثل محرم و صفر را هم به آذربایجان برمی گشت. حسین هنوز آذربایجان را محله ی خود به حساب می آورد و برای همین هم در آن جا، چهره ی سیاسی و مذهبی خود را عریان تر نشان می داد. در این سال ها اوضاع سیاسی کشور، ناآرام بود. روز ۲۵ تیرماه ۱۳۳۱، دکتر «محمد مصدق» که نخستوزیر بود، به عنوان اعتراض به در اختیار نداشتن مسؤلیت وزارت جنگ، از سمت خود استعفاء داد و شاه «احمد قوام» معروف به «قوام السلطنه» را به نخستوزیری برگزید.

قوام چهره ای منفور داشت و از مهره های شناخته شده ی آمریکا و انگلیس بود. وقتی هم به نخستوزیری رسید، بلافاصله اعلامیه ای صادر کرد و در آن، مردم را به اعدام دسته جمعی تهدید کرد و گفت که هیچ گونه مخالفتی را تحمل نخواهد کرد:

«به عموم اخطار می کنم که دوره ی عصیان سپری شده و روز اطاعت از اوامر و نواهی حکومت فرا رسیده است.»

حسین که گوش به صدای گوینده ی رادیو داشت، سربالا آورد. نگاهی به عذرا انداخت و گفت: «عجب وقاحتی! می شنوی چه می گویند؟»

عذرا گفت: «خدا به داد این مردم برسد.»

حسین صدای رادیو را کم کرد و گفت: «خیلی نگرانم. باید ببینیم

علماء با این آقا چه طور برخورد می کنند.»
 روز بعد... «آیت الله کاشانی»، در يك مصاحبه ی مطبوعاتی، مردم را به جهاد و ایستادگی در مقابل حکومت قوام فراخواند. اعتصاب و اعتراض عمومی شروع شد و سرانجام در ۳۰ تیرماه سال ۱۳۳۱، تظاهراتی که از دانشگاه تهران شروع شده بود، همه جای شهر را فراگرفت و سرانجام بعد از کشته یا زخمی شدن حدود ۸۰۰ نفر، قوام مجبور به استعفا گردید و دوباره مصدق نخستوزیر شد. در سال بعد هم شاه چون موفق به برکناری مصدق نشده بود، از کشور فرار کرد. آن روز یکی از شادترین روزهای زندگی حسین و عذرا بود. اما این شادی زیاد دوام نیاورد و به زودی با کودتای انگلیسی - آمریکایی ۲۸ مرداد، شاه به کشور بازگشت و از آن پس، بساط دیکتاتوری را با شدت بیشتری، گشود.

حالا حسین يك پارچه خشم شده بود. گاهی دوستانش به او می گفتند: «زیاد تند نرو! خودت را به در دسر می اندازی» اما حسین نه می خواست و نه می توانست که جلوی زبان خود را بگیرد. در این سال ها، خانواده ی غفاری هنوز در همان زیرزمین نمود زندگی می کردند. حسین ماهانه ی ناچیزی می گرفت و پولی هم که گاه گذاری برادرش حسن می فرستاد، آن قدر نبود که بتواند روزگارشان را بگذرانند. این سختی وقتی بیشتر شد که آن ها صاحب بچه های دیگری هم شدند و از طرف دیگر هم، عذرا مریض شد، طوری که دیگر شیر چندان هم نداشت تا بتواند بچه ی کوچکش را سیر کند. چاره ای نبود. باید شیرخشک می خریدند.

يك روز حسین به داروخانه ی نزدیک «پل حجتیه» رفت تا شیرخشک بخرد، وقتی فروشنده شیرخشک را روی پیشخوان گذاشت، حسین پرسید: «چه قدر می شود؟» فروشنده گفت: «هفت تومان!» حسین با شرمندگی شیرخشک را برگرداند. هفت تومان، کمک هزینه ی بیش از يك ماه حسین بود. وقتی به خانه برگشت، عذرا پرسید: «چه شد؟» نتوانستی شیرخشک پیدا کنی؟»

حسین گفت: «چرا! ولی باید از خیرش بگذریم. خیلی گران است.»
 - پس شکم این بچه را چه طوری سیر کنم؟
 - برای آن هم فکری کرده ام.
 حسین مقداری سنگك خشك از سفره برداشت. نان را جلوی آفتاب پهن کرد تا مثل سنگ سفت بشود. بعد آن را در هاون کوبید و به صورت آرد درآورد. سپس مقداری آب جوش و قند به آن اضافه کرد و غذای من درآوردی اش را برای عذرا برد.
 - بیا! از این بده بخورد.

غذاهایی از این دست، چیزی نبود که بتواند بچه ای را سالم نگه دارد. شاید برای همین در طول سال ها، از پنج فرزندی که خدا به حسین و عذرا داد، دو نفرشان مردند. وقتی یکی از بچه ها مریض می شد، پدر و مادر هیچ کاری از دست شان بر نمی آمد جز این که بنشینند و دعا کنند و منتظر بشوند که کودک شان، ذره ذره جلوی چشم شان آب بشود و از دست برود. می دانستند که باید بچه را ببرند بیمارستان و غذاهای خوب و مقوی به او بخوراند، اما آه در بساط نداشتند. و این جوری بود که فقط بچه هایی زنده می ماندند که جای سخت بودند و می توانستند از پس بیماری برآیند.

عذرا بیشتر ساعاتش را در آن اتاق کوچک و نمور می گذراند. اتاقی مرطوب در زیرزمین. بعد از مدتی درد شدیدی به سراغش آمد. دردی که داشت دست و پایش را از کار می انداخت. عذرا می دانست که دارد روماتیسم می گیرد، ولی حتی حاضر نبود که در این باره، با حسین حرفی بزند، می دانست که کاری از دست او بر نمی آید. بنابراین بهتر می دید که بیماری اش را از چشم او پنهان کند تا باعث ناراحتی بیشتر او نشود. گاهی درد چنان شدت می گرفت که ناله ی عذرا بلند می شد. می نشست جلو آفتاب و دست و پایش را ماساژ می داد، اما درد تمامی نداشت. گاهی هم آن قدر بهش فشار می آورد که بی طاقتش می کرد: «خدایا مرا بکش و راحت کن!»
 بچه ها که حالا کم داشتند بزرگ می شدند، صدای ناله ی مادر

را می شنیدند و می دانستند که دارد به شدت درد می کشد و قلب شان فشرده می شد، اما آن ها هم نمی توانستند کاری انجام بدهند. البته این ناله ها فقط تا وقتی شنیده می شد که حسین از راه نرسیده بود. وقتی صدای در بلند می شد، عذرا ساکت می شد. قیافه ی آرامی به خودش می گرفت و سعی می کرد طوری رفتار کند که حسین موضوع را نفهمد. بچه ها وقتی این کار مادر را می دیدند، سر به سرش می گذاشتند.

- چرا وقتی بابا می آید، حال شما خوب می شود؟

- حالم خوب نمی شود، اما نمی خواهم پدرتان را ناراحت کنم. او در بیرون خانه، به اندازه ی کافی گرفتاری دارد. نمی خواهم بیشتر ناراحتش کنم.

حسین از راه می رسید و معمولاً کتاب یا دست نوشته ای با خودش می آورد. و هر کتابی که وارد خانه می شد، به زودی در دستان عذرا هم جای می گرفت. بدین ترتیب آن ها در همان سال ها، کتاب های زیادی خواندند. کتاب هایی درباره ی نهضت گیلان و قیام «میرزا کوچک خان جنگلی»، کتاب هایی درباره ی «سیدجمال الدین اسدآبادی»: شخصیت هایی که حسین، خیلی آن ها را دوست داشت. دست نوشته ها هم معمولاً از همان دست نوشته هایی بود که پنهانی بین طلبه ها و مبارزین سیاسی، دست به دست می شد و در آن ها، حرف های تندى علیه حکومت شاه، نوشته شده بود.

مادر قصه های زیادی بلد بود، وقتی کتاب نمی خواند، برای بچه هایش قصه می گفت. قصه های پیامبران، قصه ی طالوت و جالوت، قصه ی داود نبی، قصه ی موسی و عصایی که ازدها می شد قصه ی خوانینی که فاسد و پلید بودند و ذهن بچه ها پر از قصه شده بود.

بعد از مدتی، حسین تصمیم گرفت خانواده اش را به خانه ی دیگری منتقل کند. حالا می توانستند از آن زیرزمین تاریک و نمور بیرون بیایند. خانه ی جدید در محله ی «یخچال قاضی» بود. همان جایی که خانه ی استاد حسین هم قرار داشت، خانه ی «حاج آقا روح

الله». این یکی رطوبت نداشت اما آن زیرزمین، کار خودش را کرده بود. عذرا روماتیسم گرفته بود و کم کم داشت از پا می افتاد. چیزی نمانده بود که زمین گیر بشود، طوری که حتی گاهی به سختی می توانست از جایش تکان بخورد. حالا دیگر حسین چاره ای نداشت جز این که خودش کارهای خانه را بر عهده بگیرد؛ غذا بپزد، لباس های خودش را بشوید، خانه را جارو کند و...، نداری، چیزهای زیادی به او آموخته بود. می دانست که چه طور غذاهای عجیب و غریب درست کند. مثلاً او ایل تابستان که بادمجان به فراوانی در بازار یافت می شد و ارزان هم بود، مقدار زیادی بادمجان می خرید و به خانه می آورد. با عذرا دوتایی می نشستند و بادمجان ها را پوست می کنند و قاچ قاچ می کردند، بعد مقدار زیادی نمک روی آن ها می پاشیدند. این جوری، بادمجان آماده می شد برای خشک کردن. سینی های پر از بادمجان را جلوی آفتاب پهن می کردند تا حسابی مچاله و خشک بشوند. بعد، آن ها را در کیسه ای می ریختند و از جایی آویزان می کردند. به این ترتیب، می شد بادمجان را برای مدت زیادی نگه داشت، بی آنکه لازم باشد از خراب شدن آن بترسی، موقع مصرف هم، کافی بود که بادمجان را از شب قبل داخل آب بیندازی تا خیس بخورد و کم کم نرم بشود و پف بکند و شکل اولیه ی خودش را دوباره به دست بیاورد، آن وقت می شد آن را پخت و یا سرخ کرد و انتظار داشت که مزه ای اصلی اش را حفظ کرده باشد. شاید همین طور هم می شد، اگر که روغنی در کار بود. اما در خانه حسین معمولاً روغن پیدا نمی شد. و این چیزی بود که تا چهل و پنج سالگی حسین ادامه داشت. برای همین هم همیشه مجبور بودند بادمجان را آب پز کنند، همان طور که چیزهای دیگر را هم آب پز می کردند.

تحصیل حسین در قم اینبار به همراه زن و بچه پنج سال به درازا کشید. در این مدت او یاد گرفتگی ها را تا آن جایی که می توانست، فرا گرفت. طوری که علمای بزرگ قم، به او اجازه «اجتهاد» دادند.

حالا دیگر او آیت الله به حساب می آمد، با این حال هنوز هم خود را در ابتدای راه می دید و می دانست که باید چیزهای زیادی یاد بگیرد، اما بعد از این دوست داشت مطالعاتش را به طور شخصی دنبال کند، برای همین دیگر لازم نبود که حتماً در قم ساکن بشود. از طرفی هم نمی خواست به جایی برود که زیاد از قم دور باشد. بنابراین فکر بازگشت به زادگاهش را از سر بیرون کرد و تصمیم گرفت در تهران ساکن بشود. وقتی تصمیمش را با عذرا در میان گذاشت، عذرا گفت: «من حرفی ندارم، ولی می توانیم در آن جا زندگی کنیم؟ اجاره خانه در تهران کار مشکلی است. از عهده اش بر می آییم؟»

حسین گفت: «می رویم تا امتحان کنیم.»

عذرا پرسید: «حالا در کجای تهران می خواهی خانه بگیری؟»
حسین گفت: «باید جای ارزان قیمتی پیدا کنیم. یکی از دوستانم، آدرس يك آشنا را به من داده است. می روم سراغ او تا ببینم می تواند کاری بر ایمان انجام بدهد یا نه.»

همان روز حسین به سوی تهران راه افتاد و پرسان پرسان خودش را به «بازارچه شاپور» رساند و در آن جا سراغ بقالی را گرفت.
- سلام! من از قم آمده ام! دنبال جای آبرومندانه و در عین حال ارزان قیمتی برای اجاره می گردم. به من گفتند که شما می توانید کمک کنید.

بقال کمی فکر کرد و گفت: «بیا بیا اگر می پسندید، در خانه ی خودم بنشینید.» ظهر که شد، بقال کرکره ی مغازه اش را پایین کشید و به همراه حسین راه افتاد تا خانه را نشان او بدهد. حی توقع زیادی نداشت. از خانه خوشش آمد. قرار اجاره را گذاشتند و حسین با خوشحالی به قم برگشت. عذرا هنوز نگران بود. پرسید: «چی شد؟»
حسین گفت: «درست شد. توکل بر خدا! می رویم تا ببینیم چه می شود.»

بدین ترتیب آن ها راهی تهران شدند و يك سال در خانه ی بقال

ماندند. در این مدت حسین دوستان زیادی پیدا کرد. دوستانی که مرتب به خانه ی او رفت و آمد می کردند و گاهی نوار یا کتاب های ممنوعه برای او می آوردند. بیشتر آن ها هم اهل مسجد بودند. بعد از يك سال حسین از خانه ی بقال درآمد و خانه ی دیگری اجاره کرد. دوستان مسجدی اش به او اصرار کردند که امام جماعتی مسجد «خاتم الاوصیاء» را بپذیرد. این مسجد در «تهران نو» بود و حسین وقتی اصرار دوستانش را دید، پیشنهاد آن ها را پذیرفت.

مسجد خاتم الاوصیاء، مسجد کهنه سازی بود که در ایستگاه «شارق» تهران نو قرار داشت. اولین کاری که حسین کرد، این بود که با کمک مردم، مسجد را بازسازی کرد و وسایل لازم را برای آن خرید. بعد، سخنرانی های مرتبی در آن راه انداخت. به این ترتیب مسجد رونقی گرفت و پای افراد زیادی به آن باز شد. بعد از مدتی، حسین خانواده اش را به نزدیک مسجد منتقل کرد تا رفت و آمد اذیتش نکند.

اسم محله ای که حسین در آن زندگی می کرد، از نام یکی از اشرار آن جا گرفته شده بود: احمد شارق. شارق کارمند ساده ی وزارت دارایی بود، اما به خاطر سروسری که با دربار و «اسداله علم» داشت، شهرتی به هم زده بود و همه از او حساب می بردند. طوری که کسی جرأت نمی کرد روی حرف او حرفی بزند. شارق باغ بزرگی هم داشت. این باغ در کوی «حسین خانی» بود و محل رفت و آمد و پذیرایی از افراد درباری به حساب می آمد.

خود شارق هم آدم فاسد و بدکاره ای بود. باغش را تبدیل کرده بود به محل قمار و فحشاء و عیاشی. شب ها صدای بزن و بکوب و رقص و آواز از باغ شنیده می شد. هر وقت هم مناسبتی پیش می آمد، شارق مهمانی مفصلی راه می انداخت و آدم هایی مثل خودش را، به باغ دعوت می کرد. ماشین های شیک از راه می رسیدند و زن ها و مردهای خوش گذران، از آن ها پیاده می شدند تا داخل باغ بروند و شب زنده داری کنند.

اتفاقاتی که در آن جا می افتاد، همه ی اهالی محله را دل چرکین کرده بود، اما از ترس شارق، که هم آدم های بد دهن و چاقوکش داشت و هم پشتش به کلانتری و این جور جاها گرم بود، کسی جرأت نمی کرد اعتراض بکند.

مردم، انگار که استخوان در گلو داشته باشند، با ناراحتی این وضع را تحمل می کردند یا این که بعد از مدتی، خانه هاشان را می فروختند و از آن جا می رفتند. بدتر از همه این بود که باغ، فاصله ی کمی با مسجد داشت و گاهی پیش می آمد که هم زمان با صدای اذانی که از بلندگوی مسجد پخش می شد، صدای موسیقی هم از باغ به گوش می رسید.

حسین از همان اول که متوجه ی وضع باغ شارق شد، به شکل های مختلف سعی کرد ناراحتی خودش و اهالی محله را به گوش شارق برساند، اما او آدمی نبود که به این چیزها اهمیتی بدهد. ملاحظه ی هیچ کس را نمی کرد.

به این ترتیب، یکی دوسالی گذشت. هر بار که توی باغ مهمانی راه می افتاد، حسین با ناراحتی روی منبر می رفت و از این که در نزدیکی مسجد، چنین محلی را علم کرده اند و حرمت مسجد را می شکنند، سخن می گفت. اما گوش شنوایی نبود.

شبی از شب ها، جشن مفصلی در باغ برگزار شده بود. آن شب، مهمانهای زیادی به سوی باغ می آمدند. ماشین های یکی پس از دیگری از راه می رسیدند و سرنشین هایشان را پیاده می کردند. بعد از مدتی، ماشین علم هم از راه رسید. او هم برای خوش گذرانی آمده بود.

آن شب، کاسه ی صبر حسین لبریز شد. بعد از نماز مغرب و عشاء، روی منبر رفت و با خشم گفت: «ای مردم! همه ی شما شاهد هستید که سال هاست این باغ، محل رفت و آمد افراد ناباب شده. ما هم هرچه فریاد می زنیم، کسی به حرف هامان گوش نمی دهد. امشب از شما می خواهم که غیرت مسلمانی تان را به کمک بخوانید.

ما باید يك بار و برای همیشه، تکلیف خودمان را با این محله ی بدنام روشن بکنیم، حتی اگر شده به قیمت زندان رفتن یا کشته شدن مان تمام بشود. باید امشب کار را یکسره بکنیم.

آیا کسی هست که ما را همراهی کند؟»

صدای مردم خشمگین که به تنگ آمده بودند، یکی یکی بلند شد.
- حق همین است که شما گفتید. باید تکلیف خودمان را با این بساط روشن کنیم.

- من با شما هستم، تا هر جا که لازم باشد.

- من هم همین طور! پای همه چیزش هم ایستاده ام.

- ما همه همراه شما هستیم.

حسین نفس راحتی کشید. از پله های منبر پایین آمد. گفت: «بسم

الله! حال که چنین است، می رویم سراغ باغ.»

باعجله از صحن مسجد بیرون رفت و بی آن که پشت سرش را نگاه کند، قدم در کوچه گذاشت. جماعت به هیجان آمده هم، دنبالش راه افتادند. آن شب، شب آرامی بود. خیابان خلوت شده بود و ماشینی از آن نمی گذشت. چراغ های پر نور سر در باغ، کوچه را مثل روز روشن کرده بودند. دو نفر در سمت چپ و راست دروازه ایستاده بودند و به نظر می آمد که هنوز متوجه منظور آن ها نشده باشند. همین طور که به باغ نزدیک می شدند، کم کم از تعداد جمعیت کاسته می شد. حالا فقط عده ی کمی پشت سر حسین دیده می شدند.

پیر مردی که معمولاً در صف اول نماز، می ایستاد، با نگرانی کم شدن جمعیت را نگاه می کرد و می دید که گاهی یکی دو نفر از آن ها، با هم صحبت می کنند و به سرعت از صف خارج می شوند، بی آن که احساس شرمندگی بکنند، پیرمرد سر در نمی آورد. با خود می گفت: «یعنی چه؟ آیا به این زودی جا زدند؟ اگر تمایلی به این کار نداشتند، اصلاً برای چه راه افتادند؟ مگر کسی مجبورشان کرده بود؟»

وقتی چهار - پنج نفر باهم از صف جدا شدند، پیرمرد دیگر نتوانست طاقت بیاورد. خودش را به کنار حسین رساند و گفت: «صبر کنید حاج آقا!»

حسین پرسید: «چی شده است؟»

پیرمرد با ناراحتی گفت: «یه عده، از صف خارج شدند.» حسین حتی برنگشت که نگاه کند. انگار حتی اگر قرار بود به تنهایی راه را ادامه بدهد، باز هم تردید نمی کرد. پیرمرد هم وقتی او را این طور دید، دیگر چیزی نگفت، اما نگرانی اش زیاد طول نکشید. آن هایی که از صف جدا شده بودند، با همان سرعت داشتند برمی گشتند، با این تفاوت که این بار دست خالی نبودند و بیل و کلنگ و تیشه و اره و چوب دستی و از این جور چیزها با خودشان آورده بودند. پیرمرد از این که زود درباره ی آن ها قضاوت کرده بود، شرمند شد.

افراد دیگری هم که تازه خبر را شنیده بودند، همراه چوب به دست ها، از راه رسیده بودند. سیل جمعیت، خواه ناخواه باعث سرعت گرفتن قدم ها شده بود. به در باغ که نزدیک شدند، نگهبان ها کمی با تعجب نگاه شان کردند و بعد یکی از آن ها به سرعت برگشت و رفت داخل باغ. نگهبان دیگر که انگار حالا کاملاً موضوع را فهمیده بود، کمی دستپاچه به نظر می رسید. با صدای لرزانی داد زد: «چه می خواهید؟»

یکی از مردها، در حالی که چوبش را دو دست می فشرد گفت: «تو برو کنار! کسی با تو کاری ندارد.»

نگهبان گفت: «یعنی چه! نکند می خواهید وارد باغ بشوید؟»

صدایی از وسط جمعیت گفت: «درست فهمیدی»

نگهبان گفت: «مگه می شود؟ پدر من را درمی آورند. به خودتان رحم نمی کنید، اقلأ به من رحم کنید. خواهش می کنم سریع برگردید! می دانید چه آدم های محترم و مهمی الان مهمان شارق خان هستند؟»

صدایی به تمسخر گفت: «آدم های محترم؟ تو به آن عیاش ها می گویی آدم های محترم؟»

نگهبان دوباره چشم چرخاند روی صورت های برافروخته و وقتی حس کرد مردم در تصمیم شان جدی هستند و روحانی محله هم جلوی آن ها حرکت می کند، در يك لحظه خودش را عقب کشید، به سرعت رفت پشت در و قبل از این که دیگران فرصت جلوتر آمدن را داشته باشند. دروازه را بست.

- حالا چه کار کنیم؟

- در را می شکنیم.

مردم هجوم بردند به سوی در اول با تکان دادن و بعد با کوبیدن شان هایشان به آن، سعی کردند در را باز کنند. سرانجام، قفل پشت در شکست و همه به سوی داخل باغ دویدند، اما قبل از این که به استخر بساط اطراف آن برسند، با افرادی روبرو شدند که به سوی آن ها می آمدند.

- شماها با اجازه ی کی، وارد ملك شخصی مردم می شوید؟

- و شما با اجازه کی، نزدیک مسجد، چنین مراکزی را دایر می کنید؟

مردها، چوب دستی ها را در دست می فشردند و به نظر نمی آمد که قصد عقب نشینی داشته باشند.

حسین گفت: «کار از این حرف ها گذشته این بساط فساد را همین الان باید جمع کنید.»

یکی از مردها داد زد: «و اگر جمع نکنید، ما جمع می کنیم.» در بین افرادی که از آن سوی باغ آمده بودند، دختر شارق هم دیده می شد. او انگار هنوز باور نکرده بود که کسی توانسته باشد رو در روی پدرش بایستد. برای همین هم داد زد: «زود گورتان را از این جا گم کنید!»

یکی از مردها که اره ای به دست داشت، به سوی او حمله کرد. تیغه ی اره را بالا برد و داد زد: «می خواهی با همین، دو شقه ات

کنم؟»

دختر شارق با ناباوری مرد را نگاه کرد و بعد به ناگهان رو برگرداند و فرار کرد. دیگری هم که همراه او آمده بودند، همین کار را کردند. این در حالی بود که خبر شورش اهالی محله، مدتی پیش به میهمان ها رسیده بود و برخی از آن ها که نگران بازتاب این حرکت و به خطر افتادن موقعیت سیاسی و اجتماعی خودشان بودند، به سرعت از در دیگر فرار کرده بودند. گفته می شد اسداله علم (که سه سال بعد نخست وزیر شد - اولین کسی است که فرار کرده است).

به این ترتیب، وقتی مردم به کنار میزها رسیدند که دیگر از مهمان ها، کسی آن جا نبود تا شاهد شکسته شدن، شیشه های مشروب و به هم ریختن همه چیز باشد.

پاسبان، سر کوجه از ماشین پیاده شد. نگاهی به کاغذ توی دستش انداخت و به آرامی راه افتاد. می دانست که بهتر است به سوی مسجد برود و آن جا، سراغ حسین را بگیرد، اما رئیس کلانتری این کار را به صلاح ندیده بود. می ترسید این حرکت، باز باعث تحریک مردم بشود.

پاسبان، به مقابل خانه ی موردنظر که رسید، ایستاد. یک بار دیگر به کاغذش نگاه کرد و بعد چفت در را به صدا درآورد و محض اطمینان، دکمه ی زنگ را هم فشار داد. کمی بعد، در باز شد و نیمرخ زنی، پوشیده در چادر سیاه، پیدا شد.

- منزل آقای حسین غفاری!

- بله!

- بگویید حاج آقا تشریف بیاورند دم در.

- نیستند!

- پس وقتی آمدند، بفرمایید خودشان را به کلانتری تهران نو

معرفی کنند.

- چشم!

پاسبان برگشت. سلانه سلانه تا سر کوچه رفت و از توی ماشین، بی سیم را برداشت.

- قربان، مثل این که آقای غفاری توی مسجد است. توی خانه نتوانستیم پیدایش کنیم.

- پیغام را دادید؟

- بله!

- پس برگردید مرکز!

بعد از ظهر وقتی حسین به خانه برگشت، عذرا موضوع را به او گفت.

- از کلانتری آمده بودند دنبالت! گمانم به قضیه ی باغ مربوط می شود. حسین ناهار خورد، کمی استراحت کرد و بعد راه افتاد طرف

کلانتری. نگهبان جلوی در پرسید: «چه کار دارید؟»

- من حسین غفاری هستم. مثل این که شما با من کار دارید.

نگهبان گوشی تلفن را برداشت و به جایی زنگ زد و لحظاتی بعد گفت: «بفرمایید تو! اتاق رییس!»

حسین از حیاط گذشت و وارد اتاق رییس کلانتری شد. سرگرد، با دیدن او، از جایش بلند شد.

- آقای غفاری! این چه بساطی است که راه انداخته اید؟

- از کدام بساط حرف می زنید؟ من اهل بساط نیستم.

رییس کلانتری، رو به روی حسین ایستاد و زل زد به چشم های او.

- شما به چه حقی وارد باغ مردم شده اید؟ چرا مهمانی را بهم زده اید؟

- آن جا مرکز فساد بود، ما نمی توانستیم قبول کنیم که نزدیک مسجد محله مان، چنین جایی وجود داشته باشد. قبلاً بارها تذکر داده بودیم،

اما گویا گوش شنوایی وجود ندارد.

- به شما چه ربطی داشت؟ مگر مملکت قانون ندارد؟ مگر شما

مدعی العموم هستید؟

- نه، من فقط يك طلبه ی ساده هستم.

- به هر حال، بدجوری برای خودتان در دسر درست کرده اید. کار از دست ما هم خارج شده. باید تشریف ببرید سازمان امنیت. کمی بعد، حسین را سوار جیبی کردند و به سوی ساواک بردند. حسین که از قبل انتظار چنین برخوردی را داشت، آرام بود و به سؤال های بازجو، جواب های شمرده ای می داد. آرامش و اطمینان او، برای بازجو باعث تعجب شده بود. با خود می گفت: «حتماً پشتش به جایی بند است که اصلاً نمی ترسد.»

- آقای غفاری! باز هم تکرار می کنم. شما دو جرم بزرگ انجام داده اید! اول این که وارد حریم شخصی مردم شده اید، دوم اینکه با ایجاد رعب و وحشت...

حسین نگذاشت حرف های بازجو تمام بشود.

- چرا همه اش می گویند شما؟ من که تنها نبودم. همه ی مردم محله با من بودند. تازه، اگر من دخالت نمی کردم، شورش مردم گسترده تر می شد و همه جا را به آتش می کشیدند. البته حق هم داشتند. شما هم به جای این حرف ها، واقعیت را در نظر بگیرید. من فکر نمی کنم برای حکومت صورت خوشی داشته باشد که جلوی مسجد، چنین جایی را علم کند.

بعد از مدتی، حسین را رها کردند تا برود. تا چند روز، اهالی محله در هول و اضطراب به سر می بردند. می ترسیدند از سوی ساواک، دنبال آن ها هم بیایند. اما بعد از گذشت يك هفته، نگرانی ها کم کم از بین رفت. بعد از آن هم دیگر کسی ندید که در باغ شارق، مهمانی های آن چنانی برگزار بشود.

بستن باغ شارق در سال ۱۳۳۸، همان قدر که باعث خوشحالی اهالی محله شده بود، بر قدر و ارزش حسین هم افزود. حالا دیگر، همه حسین را دوست داشتند و دلشان می خواست روحانی بی باک و امام جماعت مسجدشان، در محله ی خودشان ساکن بشود. در آن

موقع حسین هرچند از خانه ی بقال درآمده بود، اما هنوز در محله ی شاپور زندگی می کرد. بعد از مدتی، اهالی محله چند نفر را از بین خودشان انتخاب کردند تا درخواست شان را با حسین درمیان بگذارند. حسین، وقتی اصرار آن ها را دید، گفت: «من نمی توانم به این جا بیایم. توانش را ندارم.»

یکی از مردهایی که وظیفه ی گفتوگو با حسین را به عهده گرفته بود، «سید جواد فاطمی» نام داشت. سید، مرد خوبی بود و در کارخانه ی روغن نباتی کار می کرد. او پیشنهاد کرد: «اصلاً بیایید منزل ما و در طبقه ی دوم ساکن بشوید. اجاره هم نمی خواهم بدهید.»

سرانجام حسین تسلیم حرف های دوستانش شد و به خانه ی آقای فاطمی آمد. در این سال ها، فعالیت های سیاسی حسین، گسترده شده بود و در بعضی از سخنرانی هایش، به طور علنی به سران حکومت بد و بیراه می گفت، برای همین هم به زودی پایش به ساواک باز شد: بار اول در سال ۱۳۴۰ بود. شاید کینه ی بستن باغ شارق هم در این دستگیری دخالت داشت. به مدت چهل روز، حسین را در سلول انفرادی زندانی کردند و روزی یکی دو بار برای بازجویی و شکنجه بردند. ساده ترین شکنجه ها، شلاق زدن با کابل بود. چیزی که حسین معمولاً هر روز، بهره ای از آن می برد. سرانجام وقتی نتوانستند حرفی از او بیرون بکشند یا اعترافی بگیرند، مجبور شدند رهایش کنند.

حسین وقتی آزاد شد، حسابی لاغر شده بود، اما خوشحال بود که توانسته است از این آزمایش سخت، سربلند بیرون بیاید. به زودی ارتباطش را با دوستان سابقش برقرار کرد و راهی قم شد. در این سال ها، سرکوب و اختناق کامل بر کشور حاکم بود. شاه توانسته بود «لایحه ی اصلاحات ارضی» را به تصویب برساند و با حمله به دانشگاه، حرکت های آزادی خواهانه را سرکوب کند. در همین سال اسداله علم که روزی مهمان احمد شارق بود، به

نخستوزیری رسید. یکی از روزهای پاییزی، وقتی حسین از قم برگشت، خیلی ناراحت بود. عذرا پرسید: «چی شده؟» حسین گفت: «لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی در هیئت دولت به تصویب رسیده.»

عذرا گفت: «این یعنی چه؟»

حسین گفت: «یعنی این که از این پس، اولاً به زن‌ها حق رأی داده می‌شود. دوماً انتخاب شوندگان و نماینده‌ها، لازم نیست که حتماً در مراسم سوگند، به قرآن قسم بخورند. این جوری، هم قصد دارند زن‌ها را بازیچه قرار بدهند، هم این که می‌خواهند قسم خوردن به قرآن را از رسمیت بپندازند.»

- هیچ اعتراضی به این لایحه نشده است؟

- چرا! علما می‌خواهند برای شاه نامه و تلگراف بفرستند و خواستار لغو این لایحه بشوند.

- تو چه کار می‌کنی؟

- از دست من همین قدر برمی‌آید که توی سخنرانی‌هایم، اهداف واقعی این لایحه را انشاء کنم. علماء مصمم شده‌اند که جلوی اجرا شدن این طرح را بگیرند. فکر نمی‌کنم دولت بتواند زیاد مقاومت کند.

از آن پس، حسین سخنرانی‌های تندی علیه لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی ایراد کرد. علمای قم و نجف هم دولت را زیر فشار گذاشتند تا این که در هفتم آذرماه سال ۱۳۴۱، هیئت دولت مجبور شد به طور رسمی، لغو این لایحه را اعلام کند. فعالیت‌های حسین در طول این سال از چشم ساواک پنهان نماند. اما از آن جا که اعتراض به طرح تصویب لایحه همگانی بود، دستگیری حسین، دردی را دوا نمی‌کرد.

سال ۱۳۴۲ از راه رسید. آن سال مسجدها و حسینیه‌ها شلوغ‌تر از همیشه بود. حسین می‌دانست که در طول سخنرانی‌هایش زیر نظر است، با این حال کوتاه نمی‌آمد و تمام چیزهایی را که باید

بگویند، می گفت.

محرم آن سال، به راستی کربلا بود. چیزی به ۱۵ خرداد نمانده بود. به زودی این جمعیت ناراضی که از ظلم حکومت جانشان به لب شان رسیده بود، چنان فریادی سر می دادند که برای همیشه در گوش تاریخ جاودانه بشود.

آن شب، شب پانزده خرداد بود و سخنرانی حسین، حال و هوای دیگری داشت. مأمورها که قبلاً سعی می کردند با لباس عادی، پای سخنرانی او بنشینند، این بار تعمد داشتند که خودشان را به رخ بکشند. فکر می کردند شاید بتوانند با این کار، جلوی آتشی را که در حال برافروخته شدن بود، بگیرند.

يك سرهنگ شهربانی، با لباس نظامی و پوتین های سربازی، ایستاده بود جلوی مسجد. به ظاهر داشت سخنرانی را گوش می داد، اما در واقع ایستاده بود آن جا تا همه او را ببینند و بلکه بترسند. ولی حسین، ترسی از کسی به دل نداشت. با حرارت، از لایحه های ضدامنیتی هیئت دولت و مجلس و از چیزهای دیگر، سخن می گفت. همه سرپاگوش بودند. صدایی از کسی در نمی آمد. حتی صدای گریه یا شلوغ کردن بچه های كوچك شبستان هم شنیده نمی شد.

سرهنگ با ناآرامی روی پاهایش جابه جا می شد. قبلاً درباره ی حسین چیزهایی شنیده بود، اما هرگز تصور نمی کرد که او تا این حد بی پروا باشد. نمی دانست چه کار باید بکند. آیا برگردد و برود و بگوید تحمل شنیدن آن حرف ها را نداشته؟ یا جمعیت را بشکافد و خودش را به حسین برساند و او را از منبر به زیر بکشد؟

سرهنگ گیج شده بود. می ترسید این کار باعث شورش مردم بشود. و در هر حال، آینده ی خودش را تباه شده می دید. چه طور می توانست حرف هایی را که می شنود، گزارش کند؟ سرهنگ کلافه شده بود. ناگهان صدایی او را به خودش آورد.

- جناب سرهنگ! شما هم اگر می خواهید گوش کنید! بنشینید! منظورتان چیست که ایستاده اید آن جا؟

سر هنگ دیگر نتوانست طاقت بیاورد و با صورت بر افروخته، از مسجد بیرون رفت.

آن شب حسین آن قدر حرف زد که خیس عرق شد. حسابی خسته شده بود، اما راضی و خوشنود بود. وقتی به سوی خانه می رفت. باخود گفت: «منبر پربرکتی بود.»

چیزی به نیمه های شب پانزدهم محرم نمانده بود. شب دیگری بود. حسین سعی می کرد بخوابد، اما نمی توانست. برای همین کتابی برداشت و مشغول مطالعه شد. بعد شنید که در می زنند. فکر کرد کیست که این وقت شب در می زند. و رفت که ببیند. دو مرد، دو طرف حیاط ایستاده بودند.

- آقای حسین غفاری؟

- بله!

- شما باید با ما بیایید!

حسین نپرسید که آن ها کی هستند و چرا باید باهاشان برود. انتظارش را داشت که به سراغش بیایند. گفت: «اجازه بدهید لباس بپوشم بیایم.»

- نمی شود.

- پس اجازه بدهید اقلأ از خانواده ام خداحافظی کنم.

- نمی شود.

- بگذارید حداقل بگویم که دارند مرا می برند.

- نمی شود.

حسین چشم چرخاند به سوی اتاق. دید عذرا دارد می آید به سویشان. خوشحال شد. دست کرد در جیب پیراهنش. هرچه پول داشت بیرون آورد.

- بیا این پول ها را بگیر! دارند مرا می برند. مواظب خودتان باشید! خداحافظ! عذرا به آرامی جلو آمد و پول ها را گرفت. مأمورها مانع نشدند. کمی جلوتر، ماشینی با چراغ های روشن ایستاده بود. حسین را سوار ماشین کردند و چشم هایش را بستند.

ماشین راه افتاد. حسین نمی دانست که او را به کدام طرف شهر می برند. وقتی چشم هایش را باز کردند، در اتاق کوچکی بود. مدتی بعد، باز جویها به سراغش آمدند. بعد از بازجویی به بندی منتقل شد.

زندان یا بازداشتگاه یا هر چه که بود، وضع عادی نداشت. روال معمولی بازجویی ها هم به هم خورده بود. معلوم بود که شیرازه ی کارها کمی از هم پاشیده است.

حسین خیلی زود فهمید که در آن جا تنها نیست و مبارزین اکثر شهرها را هم به همان بند آورده اند: علمایی از قم، زنجان، تبریز، تهران، شیراز، همدان، کرمان و یزد. حاج آقا «باقر قمی» را هم از مشهد گرفته و آورده بودند. در دل گفت: «خدایا شکر! راضی ام به رضایت! هر چه در راه تو بکشم، می پذیرم.»

یاد سؤال های بازجو افتاد. بعضی از آن ها، خنده دار به نظر می رسید.

- چرا آمده ای این جا؟

- من خودم نیامده ام، مرا آورده اند؟

- پس چرا دیگران را نمی آورند؟

- هر کس که صدایی داشته باشد، دیر یا زود، جایش همین جاست.

پس این همه آدم که دستگیر کرده اید، برای چیست؟

فرصتی برای شکنجه نبود. بازجو باید به سراغ زندانی های دیگر

می رفت. برای همین هم خیلی زود حسین را به بند فرستادند و حالا

تنها نگرانی اش از طرف خانواده اش بود. عذرا چه می کرد حالا؟

عذرا چه می توانست بکند جز این که با پسر یا بستگان نزدیکش،

کلانتری ها را یکی یکی پشت سر بگذارد؟ همه جا پر از زندانی بود.

چنین به نظر می رسید که بعد از قیام پانزده خرداد، قصد خاموش

کردن هر صدای رسایی را دارند.

آن ها ساعت ها جلوی کلانتری ها و زندان ها معطل می شدند؛

پاسبان ها با تندخویی جواب شان را می دادند یا آن ها را بیرون می

راندند. همه جا حرف یکی بود:

«از این آدمی که شما می گوئید، ما خبر نداریم.»

شب ها، خسته و ناامید به خانه برمی گشتند. می دانستند که در يك جای همین شهر، عزیز دلشان در بند است. اما کجا؟ چرا اقلأ جایش را نمی گفتند؟ نگرانی داشت عذرا را از پا در می آورد.

- نکند در این شلوغی ها، بلایی سرش آورده باشند؟ الان، وقت مناسبی است برای زیر آب کردن سر مخالفین. این اتفاق تحت الشعاع، حوادث دیگر قرار می گیرد.

شب ها دست به دعا برمی داشت، از خدا می خواست که خبری از حسین به او برساند. از خدا می خواست که او را به سلامت نگه دارد.

حالا دیگر همه می دانستند که حسین را دستگیر کرده اند. خبر در همه جا پیچیده بود. عده ای از دوستان مسجدی حسین هم سعی می کردند اثری از او به دست بیاورند ولی موفق نمی شدند.

يك شب، همین طور که عذرا نشسته بود و به فکر حسین بود، صدای در را شنید، کسی داشت آهسته در می زد. عذرا به سوی در رفت و وقتی آن را باز کرد، دید یکی از همسایه هایش ایستاده جلوی در. او کارمند شهربانی بود. کمی نگران به نظر می رسید. هی دوروبرش را نگاه می کرد. انگار می ترسید زیرنظر باشد.

- سلام خانم!

- سلام!

عذرا با تعجب، مرد را نگاه کرد. چه خبر شده بود؟ چرا او، نگران به نظر می رسید؟

- فرمایشی داشتید؟

مرد، آهسته گفت: «من فهمیدم که حاج آقا را کجا زندانی کرده اند. ایشان در زندان "کمیته شهربانی" است.»

عذرا نفس راحتی کشید. گفت: «خیلی ممنون که خبرمان دادید.»

مرد گفت: «فقط يك خواهشی از شما دارم. مطلبی را که گفتم، از

من نشنیده بگیرید.»

- چشم!

از مرد تشکر کرد و فردای آن روز، برای پیدا کردن حسین، به زندان شهربانی رفتند. مسؤولین آن جا، ابتدا منکر بودن حسین در آن جا بودند، اما وقتی سماجت خانواده ی غفاری را دیدند، سرانجام زیر بار رفتند و قبول کردند که حسین در زندان کمیته است و بعد از مدتی هم، اجازه ی ملاقات دادند.

خانواده ی حسین وقتی توانستند او را ملاقات کنند که تاریخ دادگاهش معلوم شده بود. به زودی محاکمه می شد و می توانستند بفهمند که چند ماه، زندان نصیبش می شود. زندان برای فردی مثل حسین، جای ناآشنایی نبود. شاید می دانست که بارها و بارها گذرش به آن جا خواهد افتاد و رهایی نخواهد یافت مگر با مرگ.

بدین ترتیب سال ها یکی پس از دیگری سپری شدند. زندانی شدن اولیه ی حسین چهل روز طول کشیده بود، اما در بار دوم نزدیک به چهار ماه حبس کشید. در سال های ۱۳۴۳ و ۱۳۵۰ هم، تا هشت ماه از سال را در زندان سپری کرد.

اوایل تیرماه سال ۱۳۵۳ بود. شب بود و هوا می رفت که خنک بشود. حسین طبق معمول داشت به نواری که به تازگی از قم به دستش رسیده بود، گوش می داد. ناگهان صدای تلفن به گوش رسید. حسین صدای ضبط صوت را کم کرد. عذرا به سمت تلفن رفت، اما حسین نگذاشت او گوشی را بردارد.

- خودم جواب می دهم.

گوشی را برداشت. عذرا چشم دوخت به صورت حسین

- بله؟! ... بله! ... شما؟ شما کی هستید؟

گوشی در دست حسین، معطل مانده بود. کمی نگران به نظر می

رسید. عذرا پرسید: «قطع شد؟»

- نه، خودش قطع کرد.

- کی بود؟

- نمی دانم. خودش را معرفی نکرد.
- یعنی چه؟! پس برای چه زنگ زده بود؟
- یه هشدار داد و قطع کرد.
- هشدار؟! چه هشدار؟
- عذرا با نگرانی چشم دوخته بود به دهان حسین. حسین توی فکر بود. انگار سعی می کرد از چیزی سر در بیاورد و نمی توانست.
- نگفتی! چه هشدار داد؟
- حسین رو برگرداند به طرف همسرش.
- گفت احتمال دستگیری من هست. گفت خانه تان را جارو کنید.
- متوجه نشدی که کی بود؟ صدایش را نشناختی؟
- نه.
- منظورم این است که شاید رفیقی، دوستی خواسته سربه سرت بگذارد.
- نه، من دوستان این جوری ندارم. تازه صدا کاملاً غریبه بود. این را مطمئن هستم.
- یعنی راست می گفته؟
- نمی دانم. دو تا احتمال می شود داد. اولیش این است که آن غریبه راست گفته باشد و واقعاً قصد دستگیری مرا داشته باشند. دومیش این است که او، مأمور ساواک باشد و با این حرف قصدشان این باشد که ببینند من چه کار می کنم.
- حالا چه کار می کنی؟
- هنوز نمی دانم. باید فکر کنم. تو این چند سال، آن قدر با ساواکی ها برخورد داشته ام که رفتار آن ها، برایم قابل تشخیص است. دلم گواهی می دهد که آن غریبه راست می گفت.
- نمی توانست زیاد معطل کند. باید هر چه زودتر، تصمیم می گرفت. اگر غریبه راست گفته بود، هر آن امکان داشت که سازمان امنیتی ها به خانه بریزند. باید هرچه زودتر، همه چیز را از بین می برد یا در جای مطمئنی پنهان می کرد. خانه پر بود از کتاب و جزوه

و نوارهایی که حسین با زحمت زیاد، آن‌ها را تهیه کرده بود. حالا باید همه‌ی آن‌ها را از بین می‌برد. عجب کار سختی! همه‌شان را جمع کرد وسط اتاق، اما هر چه کرد، نتوانست از آن‌ها دل بکند. آیا راه دیگری نیست؟

شب بود و ساواک نمی‌توانست بدون جلب توجه، کوچه را پر کرده باشد. حسین به سوی در کوچه رفت؛ آن را باز کرد و نگاهی به بیرون انداخت تا مطمئن بشود. خبری نبود. مدتی طول می‌کشید تا مأمورهای ساواک به سراغ تلفن‌های ضبط‌شده بروند و بفهمند که غریبه‌ای به منزل غفاری، زنگ زده. آیا غریبه هم می‌دانست که تلفن منزل حسین کنترل می‌شود و برای همین، بیشتر حرف نزد؟

حسین می‌دانست که فرصت چندانی ندارد و باید عجله کند. اما این همه کتاب و نوار را کجا می‌توانست ببرد؟ آن‌ها در حالی که دلش نمی‌خواست کسی را به در دسر بیندازد و آن‌ها را نزد دوستان یا اقوامش به امانت بگذارد؟ ناگهان به فکر مسجد افتاد؛ مسجد خاتم الاوصیاء، جایی که در آن امام جماعت بود. اما اگر آن‌ها را هم می‌گشتند چه؟ نه، این کار دور از احتیاط بود. بعد، به یاد مسجدی افتاد که مدتی بود با کمک دوستان و اهالی محله، ساختنش را شروع کرده بودند. آیا بهتر نبود که وسایلش را به آن‌جا ببرد؟ به نظر می‌آمد که عاقلانه‌ترین راه، همین باشد.

گونی کتاب‌ها و نوارها را برداشت و از خانه بیرون زد. مسجد در «پارک شهر» بود. ساختمان هنوز برق نداشت و تاریک بود. بی آن‌که سر و صدایی ایجاد کند وارد صحن شد. گل‌دسته‌ها، در دو طرف گنبد، رو به آسمان بالا رفته بودند. با خود گفت: «خدایا به امید تو!» و رفت طرف گل‌دسته‌ها و شروع کرد به بالا رفتن از پله‌های مارپیچ. همه‌جا را گرد و خاک و مصالح برجا مانده از بنایی، پوشانده بود. بوی گرد و خاک، توی بینی‌اش پیچیده بود. به نظر می‌رسید جای خوبی برای پنهان کردن وسایلش پیدا کرده باشد. هیچ‌کس به فکرش نمی‌رسید که از این گل‌دسته‌های نیمه‌کاره بالا

برود و در آن جا، دنبال کتاب یا نواری بگردد. گونی را بالای گل دسته، روی زمین گذاشت. دل کندن از چیزهایی که آن همه دوستشان داشت، برایش سخت بود. مدتی بالای سر گونی نشست. فکر کرد، شاید این رفتن، برگشتی را با خودش نداشته باشد. شاید دیگر هرگز این کتاب ها را نتوانم ببینم. شاید قرار است که من هفتمین کشته ی خانواده ام باشم. روی گونی را پوشاند. باید زودتر به خانه برمی گشت و خودش را آماده می کرد. وقتی به خانه رسید، چیزی به نیمه های شب نمانده بود. حالا می توانست به خیال راحت منتظر سازمان امنیت باشد. تصمیم گرفت لباس هایش را دم دست بگذارد تا مثل دفعه ی قبل، نتوانند فرصت لباس پوشیدن را هم از او بگیرند. عذرا می دانست که آن شب، آخرین شبی است که همسرش را می بیند، اما خودش را به خدا سپرده بود و دلشوره ی چندانی نداشت.

صبح زود بود. حسین تازه نمازش را تمام کرده و نشسته بود به دعا خواندن. صدای زنگ که بلند شد، عذرا و حسین که تمام شب را بیدار مانده بودند، نگاهی به همدیگر انداختند. این وقت صبح، چه کسی ممکن بود در بزند جز ساواک؟

حسین به سرعت رفت طرف در تا صدای زنگ، بیش از این باعث آزار بچه هایش نشود. غافل گیری چندانی در بین نبود. چیزی در خانه باقی نمانده بود که لازم باشد پنهانش کنند.

در را که باز کرد، ساواکی ها به سرعت او را کنار زدند و دویدند به طرف اتاق ها، بعد در چشم بر هم زدنی، همه چیز را به هم ریختند؛ به دیوارها ضرب زدند؛ رویه ی لحاف و تشک ها را شکافتند، سوراخ های بخاری را نگاه کردند؛ ظرف ها را به هم زدند و آخر سر مقداری کتاب را - که حسین می دانست برایش بی خطر هستند و برای همین آن ها را پنهان نکرده بود - در چادری پیچیدند.

بچه ها بیدار شده و با وحشت مأمورها را نگاه می کردند. حسین برای این که آن ها را دلداری بدهد گفت: «طوری نیست، الان تمام می شود.»

و رو کرد به مأمورها :

- من چیزی برای پنهان کردن ندارم. چرا زندگی ام را به هم می ریزید؟

کسی توجه ای به حرفش نکرد. مدتی بعد، باز هم چشم هایش را بستند او را سوار ماشین کردند. ماشین به سرعت در خیابان های شب زده راه افتاد. حسین جایی را نمی دید، اما بار اولش نبود. می دانست که دارند می روند سمت میدان «توپخانه» و «کمپته ی مشترک ضد خرابکاری».

صدای پای آمد. کسی داشت به سلول نزدیک می شد. حسین می دانست که آمده اند دنبال او. چیزی نگذشته بود که صدای پا، درست پشت در سلول قطع شد. در را باز کردند.

- سرت را بیاور جلو!

سرش را پیش برد. کسی که دنبالش آمده بود، چشم بندی به چشم های حسین زد، حسین می دانست که دوباره دارند می برندش به سوی اتاق بازجویی، این بار، چه کسی، به قول خودشان وظیفه ی پذیرایی از او را به عهده داشت؟ «حسینی»، «آرش»، «رسولی» یا «دکتر پرویز»؟ چه فرقی می کرد؟

- این دفعه دیگه جان سالم به در نمی بری آقای حسین غفاری. این چندمین باری است که تو را می گیریم؟ حسابش را داری؟ از دست من که در رفته.

بازجو، عجله ای برای شروع نشان نمی داد. انگار دلش می خواست حرف های پراکنده بزند، اما آخر سر خسته شد یا حوصله اش سر رفت. گفت حسین را بخوابانند روی تخت. بعد کابل را به دست گرفت. چند بار چرخاند تا صدای تهدید کننده اش بلند شود و شروع کرد به شلاق زدن.

حسین می دانست که این فقط يك پذیرایی ساده است و شکنجه های اصلی هنوز شروع نشده. بازجو، همان طور که شلاق می زد، بدوبیراه هم می گفت: مردکه يك دنده! باید خیلی زودتر از این ها می

آمدیم سراغت. گذشت سال ها، هیچ اثری بر تو نداشت، ذره ای هم اصلاح نشده ای.

- بس کنید! دیگر نزنیدش!

کسی وارد اتاق شده بود.

- چرا این بیچاره را اذیت می کنید؟

باز جو گفت: «کلی شقی می کند. باید کمی نرمش کرد.»

مرد گفت: «قول می دهم دست از این کارها بردارد. دیگر جوان

نیست. سنی از او گذشته.»

بعد کاغذ و خودکار خواست.

- چشم هایش را باز کنید!

چشم بند حسین را برداشتند و او را کشیدند پشت میز، مردی که

تازه وارد شده بود، با مهربانی ساختگی، رو کرد به حسین گفت:

«بشین! چیزهایی را که ازت می خواهند بنویس و خودت را خلاص

کن! چرا به خودت رحم نمی کنی.»

مرد بیرون رفت. باز جو گفت: «شروع کن به نوشتن!»

- چی بنویسم!

- سرگذشت خودت را.

- شما که می دانید!

- دوباره بنویس! از اول!

چاره ای نبود. باید می نوشت. شروع کرد به سیاه کردن کاغذ.

کارش که تمام شد، باز جو آمد جلو و کاغذها را برداشت. در حال قدم

زدن آن ها را خواند و بعد برگشت و بالگد، محکم کوبید به پهلوی

حسین، طوری که او، از پشت میز، به زمین پرت شد.

- مرا مسخره کرده ای؟ این جا که چیزی ننوشته ای! در سال فلان

به دنیا آمدم، در سال فلان به تبریز و قم رفتم. در سال فلان، از آیت

الله حکیم و کوه و کمره ای، اجازه ی اجتهاد گرفتم... این ها به چه

درد من می خورد؟ بنویس چرا دست از خرابکاری بر نمی داری.

بنویس چه کسی مأمورت کرده بود که در سال ۴۱ علیه لایحه ی

انجمن های ایالتی و ولایتی آن همه جنجال راه بیندازی، بنویس حالا چرا دست بر نمی داری، بنویس وقتی به قم می روی، با چه کسانی ملاقات می کنی، بنویس چرا آن سخنرانی های تحریک آمیز را انجام می دهی...

حسین چیزی نگفت. باز جو که عصبانی شده بود، غرید: «اول هم بهت گفتم، این بار یا حرف می زنی یا خلاصت می کنم. انتخابش با خودت است.» و بعد رو به بیرون اتاق داد زد: «صندلی! صندلی الکتریکی را آماده کنید!»

بازجویی حسین، چند هفته ای به طول کشید. در این زمان روزهای سختی بر عذرا می گذشت. یک روز به قصد ملاقات حسین راه افتاد، اما بی فایده بود رفتنش. به او گفتند هنوز بازجویی حسین تمام نشده و اجازه ی ملاقات با کسی را ندارد. چاره ای نبود جز صبر کردن.

روزهای گرم تابستان به کندی سپری می شد. هوا سنگین بود و بر قفسه ی سینه فشار می آورد. روزها هیچ تنوعی نداشت. هر روز انگار سالی بود. حسین بیشتر وقتش را با عبادت و راز و نیاز با خدا سپری می کرد و شب ها به سختی می توانست بخوابد. رو به هر طرف که می چرخید، زخم هایش اذیتش می کردند. یکی دو روزی بود که بازجویی اش در کمیته ی مشترک ضد خرابکاری، به پایان رسیده بود و منتظر بود که به زندان منتقل بشود. سرانجام یک روز او را سوار ماشین سرپوشیده کردند و به سوی زندان قصر بردند. حسین ابتدا در بندش محبوس بود و بعد به بند عمومی فرستاده شد.

ورود حسین به زندان، وضع آن جا را به کلی عوض کرد. حسین از بچگی عادت کرده بود به سخت کوشی، چیزی که در زندان هم نمی خواست از آن دست بردارد. از همان اول، برنامه ی منظمی برای خود چید. روزی هشت ساعت مطالعه می کرد. چهار ساعت هم به دیگران، قرآن و نهج البلاغه و فقه درس می داد. شب هایش

مثل سابق، با خواندن دعای افتتاح و مناجات و نماز، سپری می شد. گاهی هم به فکر فرو می رفت. به عمر شصت ساله اش می اندیشید؛ به کارهایی که انجام داده بود؛ به کودکی سختش، به دوران

دربه دری و سختی هایی که کشیده بود و... در روزهایی که شلاق خورده بود و نمی توانست راه برود، به سختی می توانست نماز شب بخواند، اما به هر شکلی بود، بعد از نیمه شب هم به نماز می ایستاد. در آن بند، به جز حسین، چند روحانی دیگر هم بودند. در همان روزهایی که حسین درس دادن قرآن و نهج البلاغه را شروع کرده بود، یکی از آن ها پیغامی برای حسین فرستاد.

«بهش بگویند این جا که مسجد نیست. بگویند آخوندبازی را بگذارد کنار، این هایی که این جا می بیند، زندانی هستند نه پامنبری ایشان. خیلی هاشان هم مسلمان نیستند. بگویند رعایت حال آن ها را هم بکند. شاید ناراحت بشوند از دیدن این کارها.

هم اتاقی حسین، پیام راکه رساند، حسین پرسید: «کی این حرف هارا زد؟»

- آقای گنجه ای؟

حسین هنوز نمی دانست که اتاق آقای گنجه ای کدام است. برای همین هم از هم اتاقی اش خواست که او را پیش گنجه ای ببرد. اتاق گنجه ای شلوغ بود. حسین وانمود کرد که برای احوال پرسسی آمده و آن قدر صبر کرد تا این که دور و برشان خلوت شد. آن وقت رو کرد به گنجه ای و گفت: «آقای گنجه ای! این چه پیغامی است که برای من فرستاده ای؟»

گنجه ای گفت: «چه طور مگه؟ گفتم این جا زندانی های کمونیست هم هستند و ما باید رعایت...»

حسین نگذاشت حرف گنجه ای تمام بشود.
- خجالت نمی کشی؟ اسم خودت را هم گذاشته ای روحانی! مگه من و تو وظیفه ای به عهده مان گذاشته نشده؟ چرا ما باید تابع

کمونیت ها باشیم؟ آن هم در حالی که به درستی راه و روش مان ایمان داریم. تازه، اگر آن ها برای مارکس و سوسیالیسم مبارزه می کنند، ما برای خدا مبارزه می کنیم. اصلاً اگر آن ها واقعاً کافر باشند، خیلی از کارها را باید از دست شان در بیاوریم.

- مثلاً چه کارهایی را؟

- مثلاً تقسیم غذا یا شستن ظرف ها را. بهتر است مسئول این کارها يك مسلمان باشد.

- نکند خودت به تنهایی می خواهی ظرف های ۲۰۰ نفر را

بشویی؟

- اتفاقاً همین تصمیم را هم دارم.

- این حرف ها را جای دیگر تکرار نکن آقای غفاری. اگر به گوش دیگران برسد، برایت گران تمام می شود.

- مهم نیست.

و همان طور شد که گنجه ای گفته بود. حرف های حسین در بند پیچید و باعث شد عده ی زیادی از زندانی ها، از او کناره گیری کنند. همه فکر می کردند این کار باعث خواهد شد حسین به تنهایی خودش پناه ببرد، ولی او دست بردار نبود. هر وقت کسی را گیر می آورد، با او به گفتوگو می نشست و سعی می کرد خوبش کند.

زندانی هایی که در اثر بدگویی دیگران، ذهنیت خوبی نسبت به حسین نداشتند، وقتی مدتی با او برخورد می کردند، تحت تأثیرش قرار می گرفتند. حالا دیگر وضع به گونه ای عوض شده بود که برخی از مخالفین حسین، احساس خطر می کردند. طوری که يك روز، مسئول آن ها، خواستار بحث با حسین شد.

- من حاضرم با شما در حضور زندانی ها مناظره کنم.

- چه چیزی بهتر از این! شاید این مناظره، منشاء خیری هم شد.

قرار مناظره برای روز بعد گذاشته شد. آن روز بحث به درازا کشید و تصمیم گرفتند ادامه ی آن را به روز دیگری واگذار کنند. اما دو روز هم کافی نبود.

هر شب، وقتی حسین به گفتوگویش با رییس مخالفین عقاید خود می اندیشید، خوشحال می شد. او شاهد بود که چگونه، کم کم رفتار اطرافیان رییس نسبت به او عوض می شود. حتی چندتایی از آن ها، از دوستان حسین شده بودند.

کار به جایی رسید که حسین، عملاً به سرپرست بند تبدیل شد. خودش برای آن همه آدم، سالاد درست می کرد، خودش غذای همه را تقسیم می کرد، خودش ظرف ها را می شست. حالا دیگر همه از او راضی بودند. می دانستند که آدم منصفی است و بی خودی، جانب کسی را نمی گیرد. برای همین هم وقتی اختلافی پیش می آمد، این حسین بود که پادرمیانی می کرد. این جور وقتها، هر دو طرف، نظر حسین را می پذیرفتند و حرفی بالای حرف او نمی زدند. فرقی هم نمی کرد که مسلمان باشند یا نه. حسین بین همه، از احترام برخوردار بود:

يك روز صبح، وقتی برای نماز بیدار شد، دید طبق معمول، زندانی های غیرمسلمان، خواب هستند. حسین به یکی از آن ها نزدیک شد و صدایش زد:

- بلند شو! بلند شو! وقت نماز است.

زندانی چشم باز کرد و با تعجب حسین را نگاه کرد. می دانست که حسین از اعتقادات او باخبر است و حتماً با صدا کردنش، قصد سر به سر گذاشتن با او را داشت.

- چه وقت شوخی است حاج آقا؟

حسین گفت: «شوخی؟! چه شوخی ای؟ می گویم وقت نماز است، بلندشو نمازت را بخوان!»

زندانی لبخندی زد. گفت: «تو که می دانی. من مارکسیستم.» حسین انگار حرف او را نشنید.

- بلند شو! تتبلی نکن!

زندانی، برای این که از دست حسین خلاص بشود، گفت: «ولم کن حاج آقا، به خدا من مارکسیستم. چه طوری حالیت کنم؟»

حسین که احساس می کرد مچ حریف را درست به موقع گرفته است، به سوی او رفت. پتو را از روی سرش کنار زد و گفت: «تو فقط يك دروغ گویی؟»

- دروغ گو؟ برای چه؟!!

- دروغ گفتی که مارکسیستی؟

- از کجا می دانی؟

- اگر واقعاً مارکسیستی، چرا به خدا قسم خوردی؟ مگه مارکسیست ها به خدا اعتقاد دارند؟

زندانی، حسابی غافل گیر شده بود. کمی فکر کرد و بعد لبخندی زد و به احترام حسین، از خواب صبحش گذشت.

به زندانی ها اجازه داده بودند که هر روز صبح، در محوطه ی زندان بدون و نرمش کنند. هر روز صبح، قبل از صبحانه، زندانی ها صف می بستند و چند دور در حیاط می دویدند و بعد به شکل دایره می ایستادند و نرمش می کردند. با این که سنی از حسین گذشته بود، اما سعی می کرد در این عرصه هم از دیگران عقب نماند. چیزی نگذشت که حسین کار را به جایی رساند که می توانست جلوی همه بدود و بدون احساس خستگی، تا آخر، همپای دیگران باشد. هنوز محاکمه نشده بود اما می دانست که این بار، باید خودش را برای حبس طولانی تری آماده کند. ورزش می توانست سلامتی جسمی اش را تضمین کند، همان طور که دعا و نماز، سلامتی روحی اش را.

به زودی پاییز از راه رسید. هوا داشت رو به سردی می گذاشت. دم غروب، دسته های چند صدتایی کلاغ ها، از بالای زندان قصر می گذشتند و می رفتند طرف کوه های شمیران. صدای قار قارشان را به راحتی می شد شنید. دیدن شان حسین را دلنتگ می کرد. یاد غروب های دهخوارقان می افتاد. آن وقت هایی که کودکی بیش نبود و روی زمین کار می کرد و عصرها، دسته های کلاغ ها، از بالای سرشان می گذشتند، فکر می کرد هیچ وقت در زندگی اش، روز

خوشی نداشته است. یا درگیر کار و ناداری و فقر بوده است یا درگیر مبارزات سیاسی. تنها دلخوشی اش این بود که می دید هرگز زیر بار ظلم، تسلیم نشده است. با خود می گفت: «نباید بگذارم شرایط زندان روحیه ام را خراب کند و مرا از راهم باز دارد.» شاید برای همین بود که يك روز سر ظهر، شروع کرد به اذان گفتن در بند. چیزی نگذشت که دوستش آقای مالکی هم به او پیوست. زندانبان ها که اول فکر کرده بودند این کار ادامه پیدا نخواهد کرد، احساس خطر کردند. برای همین هم وسط یکی از اذان ها، حسین را کشان کشان با خودشان بردند و با مشت و لگد، افتادند به جانش.

- آخرین بارت باشد که اذان می گویی. مگه این جا مسجد است؟

- فکر کرده اید فقط در مسجد می توان اذان گفت؟

- به هر حال از این به بعد، حق ناداری اذان بگویی. اگر بنا باشد اذان گفته شود، باید قبلاً اجازه بگیری. سر خود نمی توانی این کار را بکنی.

- چه کسی باید به من اجازه ی اذان گفتن بدهد؟ من خودم مجتهدم. وظیفه ی شرعی ام را می دانم. می توانم فتوا بدهم. اذان گفتن را هم ترك نخواهم کرد، حتی اگر مرا بکشید.

آن شب، نوبت آقای مالکی بود که اذان بگوید. وقتی صدایش در بند پیچید، زندان بان ها او را هم برای كتك زدن بردند. كتك زدن مالکی، شیوه ی جدیدی داشت. او را در پتو پیچیدند که نتواند تکان بخورد. بعد هم آن قدر زدندش که بی هوش شد. اما مالکی هم حاضر نشد، اذان گفتن را ترك کند. دیگر كتك زدن حسین و دوستش هیچ فایده ای نداشت و فقط باعث خشم بیشتر زندانی ها می شد. برای همین هم، حسین و دوستش را به حال خودشان رها کردند. حسین هم از این فرصت استفاده کرد و نماز جماعت راه انداخت. مسؤول بند وقتی این کار حسین را دید، نگهبان را به دنبال او فرستاد.

- بگو وسایلت را جمع کند و آماده انتقال باشد.

حسین لباس ها و ظرف غذایش را برداشت و به دفتر مسؤول بند

آمد.

- تو درست بشو نیستی؟

- چرا، اتفاقاً در همین مسیر دارم قدم برمی دارم.

بحث با حسین فایده ای نداشت. مسؤول بند دستور داد حسین را به بند عادی ها بفرستند تا با خلاف کارها و قاچاقچی ها، دمخور بشود. فکر می کرد با این کار، می تواند روحیه ی او را خراب کند. اما بعد از مدتی متوجه شد که حسین آن جا هم دارد کار خودش را ادامه می دهد و کم کم می رود که زندانی های آن بخش را هم زیر نفوذ خود بگیرد. چاره ای نبود جز آن که دوباره او را به بند سیاسی ها برگرداند.

روزها کوتاه بود و به سرعت سپری می شد. هوا سرد شده بود. صبح ها، زندانی ها از سرما بیدار می شدند و سعی می کردند هرچه بیشتر، خودشان را در پتوهایشان بپیچند، اما نمی توانستند جلوی نفوذ سرما را بگیرند.

به هر زندانی چند پتو داده بودند تا از آن ها به عنوان زیرانداز، تشک و روانداز استفاده کند، اما يك روز به دستور سرگرد زمانی - رییس زندان - برای تنبیه، پتوها را گرفتند و با خود بردند، هیچ کس نمی دانست دلیل این کار چیست. بعد از ساعتی اعلام کردند که هر نفر، فقط می تواند يك پتو تحویل بگیرد. آن شب، هیچ کس نتوانست از سرما بخوابد. زندانی ها نمی دانستند با يك پتو چه کار کنند! اگر پتو را می کشیدند رویشان، سرمای زمین ادیتشان می کرد و اگر آن را می انداختند زیرشان...

بعضی از زندانی ها چاره ای ندیده بودند جز این که پتو را دور خودشان بپیچند و در گوشه ای، تکیه بزنند و به دیوار و به انتظار صبح بنشینند تا هوا روشن بشود و ساعات هواخوری برسد و بتوانند بیرون بروند و خودشان را بکشند زیر آفتاب؛ بعد هم به دیوار تکیه بدهند و چرت بزنند.

همه کلافه شده بودند، اما کسی جرأت نمی کرد اعتراض بکند. حسین وقتی این وضع را دید، سرانجام صبرش به سرآمد. خودش را رساند پشت میله های بند و داد زد: «نگهبان! نگهبان!»
بعد از مدتی، نگهبان از راه رسید و گفت: «چه خبرته این وقت شب داد می زنی؟»

- بگو سرگرد زمانی بیاید این جا! می خواهم باهش حرف بزنم.
- بگیر خواب، اگر هوس کتک خوردن نکرده ای. سرگرد زمانی را می خواهی چه کار؟

- مگه می شود خوابید؟ همه دارند از سرما می لرزند. بگو پتوهای ما را پس بدهد.

نگهبان داد زد: «بی خود سروصدا راه نینداز! من نمی توانم این کار را بکنم.» حسین گفت: «پس من هم آن قدر داد می زنم تا سرگرد صدایم را بشنود.» کاسه اش را برداشت و با آن، شروع کرد به ضربه زدن. صدای برخورد کاسه با میله های بیرونی بند، بیش از نیم ساعت ادامه پیدا کرد، حالا، همه ی زندانی ها از جایشان بلند شده و منتظر عاقبت کار بودند. سرانجام، سر و صدای حسین، سرگرد را به داخل بند کشید. وقتی نزدیک شد، زندانی ها از میله ها فاصله گرفتند و بعضی از آن ها هم از ترس، خودشان را زدند به خواب، سرگرد که خواب آلود بود، گفت: «چه خبرته شیخ» بند را گذاشته ای روسرت! حسین گفت: «بگو پتوهای زندانی ها را تحویل بدهند. دارند از سرما می لرزند.»

سرگرد خندید. گفت: «سنگ خودت را داری به سینه می زنی پیرمرد. چرا رویت نمی شود بگویی سردت است و پتویت را می خواهی؟ چرا داری دیگران را خرج می کنی؟ باشد، دستور می دهم به خاطر سنت، پتوهای تو را پس بدهند؟»

حسین گفت: «من اگر فقط به فکر خودم بودم، الان جایم این جا نبود. شما هم به نفع تان است که پتوها را پس بدهید، و الا ما شورش می کنیم، درها را می شکنیم، زندان را به هم می ریزیم.»

سرگرد گفت: «اگر این اتفاق بیفتد، چنان بلایی سر تو می آورم که حتی نمی توانی تصورش را بکنی.»

برخورد حسین با سرگرد زمانی، باعث شد که زبان زندانی های دیگر هم باز بشود. کم کم صدای اعتراض از این ور و آن ور بلند شد و چیزی نگذشت که اوضاع بند به کلی در هم ریخت. دیگر نمی شد با تهدید، جلوی زندانی ها را گرفت.

سرگرد وقتی وضع را این طور دید، سرانجام مجبور شد کوتاه بیاید پتوها را برگرداند، اما کینه ی حسین را هم به دل گرفت.

این برخورد، باعث شد حسین بیش از پیش، نزد زندانی ها محبوبیت پیدا کند.

چیزی به روز محاکمه باقی نمانده بود. عذرا مرتب به ملاقات همسرش می آمد. حسین از او درباره ی مسجد می پرسید و این که نماز جماعت را کی می خواند یا این که مأمورها باز هم خانه شان را گشته اند یا نه. مراقب داد می زند: «آقای غفاری چند بار باید به شما بگویم؟ حق ندارید ترکی حرف بزنید، فارسی بگویید تا بدانم چه می گویند.»

اما گوش حسین، بدهکار نبود. عذرا می پرسید: «فکر می کنی چه قدر برایت ببرند.»

و حسین می گفت: «نمی دانم، ولی همین روزها معلوم می شود.»

سرانجام روز محاکمه فرا رسید. آن روز حسین در حیاط زندان، پای دیوار نشسته بود که از بلندگو صدایش کردند.

- حسین غفاری به دفتر محاکمه!

بلند شد و راه افتاد. نمی دانست چه کارش دارند. نگهبان گفت: «سریع آماده شود برای اعزام به دادگاه.»

کمی بعد پاسبانی آمد، به دست حسین دستبند زد و او را از بند بیرون برد. در حیاط پشتی، مینی بوسی به انتظارشان بود. مینی بوس مخصوص انتقال زندانی بود و پنجره کوچکی در سقفش داشت

که تنها دریچه‌ی ورود نور بود.

بعد از انجام تشریفات، مینی بوس از زندان خارج شد و راه افتاد طرف دادسرای ارتش. دادسرا در چهارراه قصر واقع شده بود. در آن جا بار دیگر به حسین دستبند و چشم بند زدند و او را از پله های زیادی، بالا بردند. وقتی چشمش را باز کردند، به نظرش رسید که در طبقه‌ی چهارم یا پنجم ساختمانی است. مدتی از این اتاق به آن اتاق بردندش و بعد پاسبانی آمد و او را وارد صحن دادگاه کرد و روی یکی از صندلی ها نشاند.

رییس دادگاه - که کسی نبود جز سرلشگر زاهدی - مشغول ورق زدن پرونده ای بود. دادستان هم سر جای خودش نشسته بود و ظاهراً چیزی را می خواند. پیرمردی به حسین نزدیک شد و خودش را سرهنگ بازنشسته و وکیل او معرفی کرد. او کسی نبود جز سرهنگ غفاری که نسبت دوری هم با حسین داشت.

- امیدوارم با دفاع خوب، بتوانیم از مجازاتت بکاهیم.

سرهنگ، ورقه ای را از لای پوشه اش بیرون آورد.

- بیا این را بخوان و به عنوان لایحه‌ی دفاعیه، از رویش بنویس و امضا کن.

حسین، متنی را که سرهنگ داده بود خواند و به سرعت آن را برگرداند.

- این که شبیه توبه نامه است. من این همه شکنجه شدم و ذره ای کوتاه نیامدم، آن وقت انتظار داری این جا توبه نامه بنویسم؟

سرهنگ، سعی می کرد او را قانع کند.

- آقای غفاری! این جا دادگاه است. باید زرنگ باشی تا بتوانی تخفیف بگیری.

- من احتیاج به این جور تخفیف ها ندارم. به نظر می آمد دادستان و رییس دادگاه، قبلاً فرصت نکرده اند که پرونده‌ی حسین را بخوانند و این کار را گذاشته اند برای وقت دادگاه.

مدتی بعد، جلسه رسمیت یافت و نماینده‌ی دادستان، از رییس

دادگاه اجازه گرفت که دادنامه اش را بخواند.

سرلشگر زاهدی گفت: «بفرمایید!»

دادستان سرفه ای کرد و گفت: «به نام نامی اعلی حضرت همایونی، شاهنشاه آریامهر! متهم غیرنظامی حاضر در دادگاه، حسین غفاری نام دارد. او يك فرد جامد، افراطی و متعصب است، يك به اصطلاح روحانی که...»

باشنیدن این جملات، حسین نتوانست سرجایش بنشیند. کلماتی که دادستان به کار می برد، دارای بار حقوقی سنگینی بود: در آن روزها، جامد به کسی گفته می شد که «انقلاب سفید» شاه را درک نکرده باشد؛ به افرادی هم که دست به مبارزات مسلحانه می زدند، افراطی می گفتند. دادستان با چند کلمه، همه ی این اتهام ها را به حسین نسبت داده بود و او نمی توانست ساکت باشد.

- آقای دادستان! این حرف ها چیست که می زنی؟

سرلشگر زاهدی با چکش روی میزش کوبید و داد زد: «ساکت باش زندانی، و اتهام هایت را گوش کن!»

حسین گفت: «من اگر قرار بود به وظیفه ام عمل نکنم و ساکت باشم، این جا چه کار می کردم؟ من باید حرفم را بزنم. این تنها چیزی است که از دستم برمی آید. آقای دادستان به من می گوید به اصطلاح روحانی! چه کسی باید تشخیص بدهد که من روحانی هستم یا نیستم؟ آیا آیت الله حکیم و کوه کمره ای و دیگر علماء، به اندازه ی آقای دادستان نمی فهمیدند که به من اجازه ای اجتهاد داده اند و فرموده اند: «یحرم عليك التقلیه»؟ حالا این آقا به من توهین می کند. کلماتی را به کار می برد که خودتان به خوبی می دانید چه بار حقوقی ای دارد. به من می گوید به اصطلاح روحانی! آقای رییس! تا آقای دادستان حرف هایش را پس نگیرد، من به سؤال ها جواب نخواهم داد. من مجتهد هستم. مطابق قانون اساسی، حتی شاه هم حق ندارد به مجتهدین توهین کند چه رسد به نوکر او.»

دادستان گفت: «حال که اسم اعلی حضرت را آوردید، پس لااقل

بگویید نظرتان درباره ی ایشان چیست؟»

حسین گفت: «اعلی حضرت و پدرشان، دست نشانده ی انگلیس و آمریکا هستند. وقتی رضاشاه نتوانست منافع انگلیس را تأمین کند، آن ها او را بردند و پسرش را به جایش آوردند. پسری که زیر چتر حمایت آمریکاست.»

رییس دادگاه، از جایش بلند شد. داد زد: «خفه شو مردك!» و سرهنگ غفاری، سعی کرد حسین را سر جایش بنشانند، اما حسین نشست. می دانست که دیگر از زندان رهایی نخواهد یافت و نمی خواست حرف هایش ناگفته بمانند.

- شما می توانید به من بگویید خفه شو! حتی می توانید به راحتی خفه ام کنید! اما چیزهایی را که گفتم، عین حقیقت است و من خفه بشوم یا نشوم، حقیقت تغییر نخواهد کرد.

مدتی، جو جلسه به هم ریخت. بعد رییس دادگاه دوباره با چکش بر میزش کوبید و همه را آرام کرد.
- ادامه بدهید آقای دادستان!

دادستان گفت: «آقای غفاری! شما متهم هستید به تماس با خرابکاران...» حسین دوباره از جایش بلند شد.

- خرابکاران؟! منظورتان از خراب کاران چیست؟ شما چه طور جرأت می کنید عده ای را که برای نجات این کشور به پا خاسته اند، خرابکار بنامید؟ آیا علما و روحانیون خراب کار هستند یا مردمی که از ظلم و جور شما به ستوه آمده اند؟

سرهنگ غفاری، خودش را رساند بغل گوش حسین. گفت: «آقای غفاری! چرا دارید همه چیز را خراب می کنید؟ انگار این جا را با محل سخنرانی، اشتباه گرفته اید. من ناسلامتی وکیل شما هستم. اقلاً به من هم اجازه ی صحبت کردن بدهید.» حسین بی آن که به حرف های او توجهی بکند، نشست سر جایش. نفس نفس می زد و عصبانی بود.

سرهنگ غفاری، اجازه ی صحبت گرفت و شروع کرد به دفاع از

موکلش.

- آقای رییس! شما خودتان می بینید که موکل من چه وضعیتی دارد. سنی از ایشان گذشته. پیرمرد هستند. شما مطمئن باشید، ایشان از کارهایی که کرده و از حرف هایی که الان زد، قصد سویی نداشته و ندارد. می بینید که! او نیاز به کمک دارد. پیرمردی است که احتیاج به بخشش...

حسین حرف او را برید.

- بنشینید سر جایتان آقای وکیل! این حرف های بیهوده چیست که می گویند؟ منظورتان چیست؟ می خواهید بگویند که من ندانسته عمل کرده ام یا حرف می زنم؟ نه خیر آقا! من با آگاهی و شناخت، قدم در این راه گذاشته ام. من برای دفاع از شیوه ی حسین بن علی (ع) به این راه آمده ام. به من می گویند پیرمرد؟ پیرمرد خودتان هستید. من هیچ اشتباهی مرتکب نشده ام. چه کاری کرده ام که نیازمند بخشش باشم؟ من راهی را رفته ام که به آن ایمان کامل دارم. آیا مخالف نوکری بیگانگان بودن، اشتباه است؟ آیا مخالف با بی بندوباری زنان، که اسم آن را گذاشته اید آزادی، اشتباه است؟ آیا مخالفت با حکومت فاسد، اشتباه است؟ آیا مخالفت با مجلس غیرقانونی، اشتباه است؟ کجای مصوبات مجلس شما را علماء تایید کرده اند؟ اصلاً رفتار شما با علماء درست است؟ مجتهدی مثل آیت الله العظمی خمینی را به تبعید فرستاده اید و این جا برای من يك دادگاه فرمایشی تشکیل داده اید که مثلاً ادای اجرای عدالت را در بیاورید؟...

رییس دادگاه پی در پی با چکش بر میز می کوبید، اما وقتی نتیجه ای نگرفت، به پاسبان ها اشاره کرد که به سوی حسین بردند و او را ساکت کنند پاسبان ها به زحمت، حسین را نشانند سرجایش. از بس داد زده بود، رگ های گردنش ور آمده بود.

سرهنگ غفاری گفت: «همه چیز را به هم ریختی آقای غفاری! اصلاً معلوم نیست تو برای محاکمه شدن آمده ای یا برای محاکمه کردن؟ مگر نمی خواهی از این جا بیرون بروی؟»

حسین گفت: «کار من تمام است. دیگر چرا خودم را خوار بکنم. زندگی با ذلت، مفت هم نمی ارزد. بیرون هم هیچ خبری نیست. برای مثال من، آن جا هم زندان است؛ منتها کمی بزرگ تر.»
صدای رییس دادگاه بلند شد.
- ختم رسیدگی به پرونده ی حسین غفاری، فرزند عباس، صادره از تبریز را اعلام می کنم. دادگاه وارد شور می شود.

برای حسین، هشت ماه زندان بریده بودند. کم کم نیروی جسمانی اش رو به تحلیل می رفت. دیگر نمی توانست همپای دیگران، صبح ها بدود. سرمای زمستان، خیلی زود از پا می انداختش. از طرفی، سازمان امنیت هنوز هم دست از سرش برنداشته بود. هر چند روز يك بار، با طرح جدیدی به سراغش می آمدند و او را می بردند.
- توبه نامه! باید يك توبه نامه بنویسی. هیچ راه دیگری برایت نمانده.

- خودت را برای مصاحبه ی تلویزیونی آماده کن. اصلاً لازم نیست که از دولت یا اعلی حضرت تعریف بکنی، فقط بدوبیراه نگویی، کافی است. اگر این کار را نپذیری، در همین جا می پوسی. به نفع ات است که قبول کنی.

معلوم بود که حسین، این کارها را انجام نخواهد داد. خود ساواک هم طبیعی بود که این واقعیت را دریافته باشد. حسین بارها امتحان پس داده بود. اما چرا هنوز هم دست از سرش بر نمی داشتند؟ سر در نمی آورد.

عذرا و بچه هایش هر وقت که فرصتی پیش می آمد. به ملاقات حسین می رفتند. گاهی هم بیش از يك نفر را نمی گذاشتند وارد محوطه ای ملاقات بشود. این جور وقت ها، فقط عذرا بود که می رفت. در یکی از همین ملاقات ها، عذرا وقتی به خانه برگشت، حسابی ناراحت و گرفته بود. حتی به نظر می رسید گریه کرده است. بچه ها متوجه ی غمی که در چشم های مادر لانه کرده بود

شدند و با نگرانی سؤال پیچش کردند.

- چی شده مادر؟ چرا این قدر گرفته ای؟

- هیچی؟ از عروسی که نمی آیم. دارم از زندان می آیم. انتظار دارید خوشحال باشم؟

- ولی این بار بدجوری پکر هستی. برای پدر اتفاقی افتاده؟

- نه، حالش خوب بود. به همه تان سلام رساند.

- راستش را بگو مادر.

بچه ها آن قدر اصرار کردند تا این که عذرا مجبور شد علت ناراحتی اش را بگوید.

- پدرتان را بدجوری دارند شکنجه می کنند. خیلی سعی می کند این را از چشم ما مخفی نگه دارد، اما امروز متوجه ی همه چیز شدم. چند جای صورتش کبود شده بود.

- آخه برای چه؟ او که دیگر محاکمه و محکوم شده. دیگه از جانش چه می خواهند؟

- نمی دانم، ساواک معمولاً دیگر بعد از محاکمه با زندانی کاری ندارد. اما نمی دانم چرا دست از سر پدرتان بر نمی دارند. حالش این بار خیلی بد بود. می ترسم نتواند طاقت بیاورد. کاش می توانستیم برایش کاری بکنیم.

زندانی، آرام و بی حرکت، گوشه ی اتاق افتاده بود. بازجو با تخت پوتینش به شانه ی او کوبید.

- بلندشو! خودت را به آن راه نزدن! بلندشو!

زندانی تکان نخورد. بازجو با باتوم به کمر او کوبید.

- گفتم بلند شو مردك!

زندانی باز هم حرکتی نکرد. بازجو کمی نگران شد.

- با تو هستم آقای غفاری! می خواهی توی این هوای سرد، يك سطل آب خالی کنم رو سرت؟

حسین، همان طور افتاده بود. بازجو با خود گفت: «انگار تمام

کرد!» و خم شد روی صورت زندانی. می خواست بفهمد نفس می کشد یا نه. صدای خس خس شنیده می شد. بازجو به سرعت از اتاق رفت بیرون.

- نگهبان! سریع بگو دکتر بیاید این جا!

چیزی نگذشت که دکتر از راه رسید و شروع کرد به معاینه ی حسین. بازجو پرسید: «چی شده؟ مرده؟»

دکتر گفت: «نه. بی هوش است. چی به روزش آورده اید؟ انگار دست هایش شکسته. بیاوریدش اتاق خودم. نمی توانم این جا درست و حسابی معاینه اش کنم.»

صدای قدم هایی نزدیک می شد. سرگرد زمانی بود که به سوی آن ها می آمد.

- این جا چه خبر است؟

سرگرد نگاهی به دکتر و نگاهی به بازجو انداخت.

- کشتیش؟

بازجو گفت؟ «نه خیر قربان!»

سرگرد گفت: «پس این چه وضعی است که راه انداخته ای؟ مگه شش ماهه به دنیا آمده ای؟ گفتند يك روزه دخلش را بیاوری؟ بازجو سرش را انداخت پایین.

- مثل این که حق با شماست، کمی زیاده روی کردم.

سرگرد، زل زد به صورت او.

- فقط کمی؟ فکر نمی کنم دیگه جان سالم در ببرد. داری آبرومان

را می بری. من نمی دانم. آگه مرد، خودت باید جواب گو باشی.

بازجو گفت: «پذیرایی همیشگی بود، ولی این بار زود از پا افتاد.

گمانم روحیه اش خراب شده.»

سرگرد پرسید: «روحیه اش؟!»

و به فکر فرو رفت.

- نباید به این زودی از دست برود. باید روحیه اش را ببریم بالا.

الان

می گویم تماس بگیرند و همه ی خانواده اش را بیاورند برای ملاقات. آقای دکتر هم تا آن موقع، باید کمی رو به راهش کند. شاید هم دیدار از خانواده اش باعث بشود که دست از سرسختی بردارد.

- نزدیک ظهر بود که صدای زنگ بلند شد.

- الو! منزل آقای غفاری!

- بله!

- من از زندان قصر تماس می گیرم. شما می توانید فردا خانوادگی، به دیدار زندانی تان بیایید!

- همه مان؟

- بله، همه تان!

بچه ها، موضوع را که به مادرشان گفتند، مادر تعجب کرد.
- عجیب است که خودشان تماس گرفته اند و تازه گفته اند همگی می توانیم به ملاقاتش برویم. دفعه ی قبل که فقط يك نفر را راه می دادند.

- شاید کسی سفارش بابا را به زندان بان ها کرده.

- نه. ما که کسی را نداریم.

عذرا دلشوره داشت. نفهمید چگونه شب را به صبح رساند. صبح زود بچه هایش را بیدار کرد. سریع آماده شدند و راه افتادند طرف زندان.

روز ملاقات نبود. برای همین هم فکر کردند باید به نگهبان توضیح بدهند.

- ما خانواده ی حسین غفاری هستیم. به ما تلفن زدند و گفتند...

- بله، لطفاً دنبال من بیایید!

رفتار نگهبان ها عوض شده بود. مادر و بچه ها، باتعجب همدیگر را نگاه کردند. چه اتفاقی افتاده بود؟ عذرا پرسید: «آقا، ما را کجا می برید؟ سالون ملاقات که این طرف نبود.»

- صبر داشته باشید خانم!

نگهبان آن ها را به سمت شمال زندان برد. وارد حیاطی شدند که پشت ساختمان کهنه سازی قرار گرفته بود و چهار دیواری توری داری، جلویشان نمایان شد. نگهبان گفت: «جلوی قفس منتظر بشوید!»

عذرا پرسید: «پس کو زندانی ما؟»

نگهبان گفت: «عجله نکنید! می آورندش. این يك ملاقات اختصاصی است. آرامش تان را حفظ کنید.»

و از دری، وارد ساختمان شد. بچه ها زل زدند به قفس آهنی. قفس فقط يك در داشت که آن هم رو ساختمان باز می شد. مدتی بعد، همان در باز شد. مأموری داخل قفس آمد. صندلی تاشویی با خودش آورده بود. صندلی را وسط محوطه ی قفس بر زمین گذاشت و برگشت و پشت در غیبش زد. چیزی نگذشته بود که همان مأمور، با مأمور دیگری، وارد قفس شدند. این بار چیزی را با خودشان می آوردند. خانواده ی غفاری، بی اختیار آهی از ته دل کشیدند. این حسین بود که مأمورها، کشان کشان می آوردندش. سروصورتش باد کرده و بدنش مچاله شده بود. معلوم بود که درد زیادی می کشد.

مأمورها، حسین را نشانند روی صندلی تاشو. حسین به سختی سرش را بلند کرد. نگاهی به خانواده اش انداخت و بی مقدمه گفت: «این آخرین ملاقات من و شماست. دیگه فکر نمی کنم بتوانم دوام بیاورم.»

عذرا و بچه ها بعضی شان ترکید. حسین سعی می کرد آرام باشد، اما وقتی گریه ی عزیزانش را دید، نتوانست خودداری کند و اشک هایی که روی گونه هاش می لغزیدند، گریه ی بی صدایش را لودادند. مأمورها همان جا ایستاده بودند و نگاه شان می کردند. حسین گفت: «دلم نمی خواست این ها گریه ام را ببینند، ولی بدنم خیلی درد می کند. خردم کرده اند.» و سعی کرد دست هاش را بالا بیاورد و اشک هاش را پاک کند، اما هرچه تلاش کرد، نتوانست این کار را بکند. دست ها بالا نمی آمدند. به ناچار، سرش را خم کرد روی

زانو هاش. با سر زانو، اشک هایش را پاک کرد.
 عذرا، دردمندانه پرسید: «چه به روزت آورده اند؟ چرا سر و صورتت باد کرده؟ دست هایت چی شداند؟»
 حسین سعی کرد لبخند بزند.

- طوری نیست، همه چیز تمام می شود. به زودی دوران راحتی من فرا می رسد. اگر می خواهید من راحت از دنیا بروم، کار مسجد شیخ فضل الله را تمام کنید. به حاج آقا امینی که مسئولیت ساخت مسجد را به عهده گرفته بگویید حسین گفت مسجد را روبه راه کنید.
 - چشم! خیالتان از این جهت راحت باشد.

حسین چشم دوخت به دخترش.
 - می بینی دخترم! این راه، به همین سختی است. اما شما ادامه بدهیدش، چرا که راه حق است.
 یکی از مامورهایی که پشت سر حسین ایستاده بود، داد زد: «خفه شو مردک!»

حسین سعی کرد رو به مامور بچرخد. نتوانست.
 - عجب بی انصافی هستید شما! می بینید که من دارم جان می کنم، باز نمی خواهید بگذارید آخرین حرف هایم را بزنم؟
 عذرا، آرام آرام اشک می ریخت. حسین این بار چشم دوخت به او.
 - از تو ممنون هستم که همیشه همپای من بودی و با فقر و دربه دری ام ساختی. غصه نخورید. کتک خوردن و شکنجه شدن، ارثیه ای است که ما از موسی بن جعفر علیه السلام به ارث برده ایم. در این لحظات آخر، از شما انتظار دارم که هوای فرزندان را داشته باشید و آن ها را خوب تربیت کنید.

حسین می خواست با بچه های دیگرش حرف بزند، اما به يك باره سرش خم شد روی شانه اش و نتوانست.
 عذرا و بچه ها، شروع کردند به جیغ کشیدن. مامورها به خونسردی نگاه می کردند.
 در اثر سروصدا، عده ای که در حیاط رفت و آمد می کردند، دور

قفس آهنی جمع شدند و چشم دوختند به شیری که در آن، محبوس بود. بعد مامورهایی که در آن جا بودند، خانواده های غفاری را راندند طرف بند. بچه ها داد می زدند: «بی رحم ها! بی انصاف ها! او دارد می میرد. باید ببریدش بهداری.»

اما کسی به حرف آن ها گوش نمی داد. کمی بعد، پاسبان ها خانواده ی غفاری را به زور از زندان بیرون کردند. آن ها با چشم های اشک بار به خانه برگشتند. یکی از بچه ها زنگ زد و موضوع را به دایی شان گفت. دایی به سرعت خودش را به خانه ی آنها رساند. عذرا گفت: «دست به دامنت داداش! آقا را دارند می کشند.

ببین چه کار می توانی بکنی.»

دایی گفت: «فکرش را کرده ام. می روم سراغ آقای صدر. ایشان برادر امام موسی صدر هستند. شاید از طریق ایشان، کاری بکنم.» دایی بلند شد و راه افتاد طرف مسجد امام حسین. آقای صدر امام جماعت آن مسجد بود. دایی موضوع را با او در میان گذاشت و آخر سر اضافه کرد: «اگر امشب حسین را به دکتر درست و حسابی نرسانند، می میرد.»

آقای صدر مدتی به فکر فرو رفت و بعد گفت: «از دست من که کاری ساخته نیست، اما به نظرم بهتر است برویم خدمت آیت الله العظمی خوانساری، شاید ایشان بتوانند کاری بکنند.

منزل آقای خوانساری در بازار بود. یکی دو ساعتی طول کشید تا دایی و آقای صدر به آن جا برسند. آیت الله، موضوع را که فهمید، خیلی ناراحت شد. به پسرش گفت: «جعفر! سعی کن پرویز ثابتی را پیدا کنی.»

ثابتی رییس ساواک بود. جعفر نشست پای تلفن و به چند جا زنگ زد تا این که توانست او را پیدا کند و در جریان وضعیت بد حسین قرار بدهد. ثابتی گفت: «درستش می کنم. به خانواده هم بگویید فردا بروند دیدنش.»

خیال دایی و آقای صدر راحت شد و با خوشحالی از منزل آقای

خوانساری بیرون آمدند. دایی به سرعت خودش را رساند به منزل خواهرش. عذرا با نگرانی، انتظار او را می کشید.

- چی شد!

- از طریق آیت الله خوانساری، توانستیم با پرویز ثابتی تماس بگیریم. قول داد برای مداوای حسین دکتر بفرستد. گفت خودتان هم برای ملاقات بروید.

- خدا از برادری کمتان نکند.

آن شب، برای خانواده ی غفاری، طولانی ترین شب تمام عمرشان بود. زمان نمی گذشت. انگار عقربه های ساعت از حرکت افتاده بودند در آن شب سرد زمستانی، یخ زده و قدرت حرکت نداشتند. انگار سال ها گذشت تا صبح از راه برسد.

مادر و بچه ها به سرعت لباس پوشیدند و راه افتادند طرف زندان قصر. فکر می کردند تا آن وقت، حال حسین کمی بهتر شده باشد. زندان بان ها نمی توانستند حرف ثابتی را گوش نکنند. اما وقتی به زندان رسیدند و سراغ حسین را گرفتند، کسی به آن ها جواب درست و حسابی نداد. نگهبان ها آن ها را سر می دواندند و به حرف هاشان اعتنایی نمی کردند. برخوردها دوباره عوض شده بود.

آخر سر، وقتی سروصدای خانواده ی غفاری همه جا را برداشت، سرگرد زمانی از راه رسید.

- شما برای چه آمده اید این جا!

- برای دیدن زندانی مان.

- همه تان جمع شده اید و آمده اید برای دیدن زندانی تان؟ آن هم امروز؟ امروز که روز ملاقات نیست.

- می دانیم، ولی پدر ما دارد می میرد. دیروز با آقای ثابتی هماهنگی شده.

- هماهنگی بی هماهنگی. زود گورتان را گم کنید و از این جا

بروید.

- ولی جناب سرگرد...!

- ولی بی ولی. همین که گفتم!
 خانواده ی غفاری با تعجب همدیگر و بعد سرگرد را نگاه کردند.
 از رفتار مسؤلان زندان سردر نمی آوردند. آیا ممکن بود ثابتی به
 آن ها دروغ گفته باشد؟ آیا اصلاً با زندان تماس گرفته بود؟
 مادر و بچه ها، در اضطراب و دلهره ی شدیدی فرو رفته بودند.
 - اقلاً به ما بگویید چی شده!
 سرگرد جواب شان را نداد و از آن ها دور شد.
 - سریع این جا را خلوت کنید!
 صدای یکی از پاسبان ها بود.
 خانواده ی غفاری، نگران و ناامید، به سوی خانه شان برگشتند.
 عده ای از فامیل ها در خانه، انتظار آن ها را می کشیدند.
 - چی شد؟ دیدیدش؟

دایی بود که می پرسید. عذرا ماجرا را گفت و اضافه کرد:
 - چند وقت پیش حرف عجیبی به من زد. گفت شکنجه گرش به او
 گفته «فکر کردی هشت ماه زندان و خلاص؟! به همین سادگی؟!»
 من حالا دارم معنی حرف او را می فهمم شما می دانید که حسین
 در دادگاه خیلی تند رفته. با این که مراقب ها نمی گذاشتند، اما
 خودش شکسته بسته و به ترکی، برای تعریف کرد که چه حرف هایی
 زده است. فعالیت های حسین و آن چه که در دادگاه گفته، چیزی
 نیست که فقط هشت ماه زندانی شدن را به همراه داشته باشد. می
 توانستند برای تك تك کارها یا حرف هاش، سال ها زندان ببرند. پس
 چرا فقط هشت ماه...؟! حالا که فکر می کن، می بینم، حرف های
 شکنجه گر، همه چیز روشن شده. می خواهند او را زیر شکنجه
 بکشند تا هم بیشتر عذابش داده باشند و هم این که وانمود کنند برای
 زندانی سرختی مثل او، بیش از هشت ماه حبس تعیین کرده اند. این
 جوری، از هر دو طرف قضیه سود می برند.
 دایی گفت، «حالا چه کار باید بکنیم؟»
 یکی از فامیل ها گفت: «بهتر است برویم سراغ علمای قم. شاید آن

ها بتوانند کاری بکنند.»

مادر به این کار راضی نبود، اما وقتی اطرافیان اصرار کردند، پذیرفت و تن به سفر داد.

صبح روز ششم دی ماه، عذرا بچه هایش را برداشت و به همراه یکی از آشناها - که از دوستان حسین بود - راهی قم شد. هوا سرد بود و سوز باد، اذیت شان می کرد. دل آسمان هم گویا گرفته بود. به نظر می رسید بارشی در راه باشد. زمان به سرعت می گذشت و خانواده ی غفاری می ترسیدند برای هر کاری دیر شده باشد. مدتی طول کشید تا بتوانند روحانی مورد نظرشان را ببینند. اما بی فایده بود. کاری از دست کسی بر نمی آمد. وقتی به طرف تهران برمی گشتند، حتی يك کلمه هم بین شان ردوبدل نشد. حالا آن ها هم خودشان را زندانی احساس می کردند. انگار در گوشه ی سلولی، غرق در خون، با دست های شکسته افتاده بودند. دست هایی که حتی نمی توانستند اشک های چشمان درد کشیده ای را پاک کنند. آن ها به سوی شهری می رفتند که جز اندوه و ناراحتی، چیزی برایشان به همراه نداشت. شهری که در گوشه ای از آن، عزیز دل شان در بند بود و جان می داد، بی آن که کسی بتواند کاری برایش بکند. آیا می بایست همه چیز را تمام شده تلقی می کردند؟

غروب دیگر و سرد روز ششم دی ماه بود. خانه تاریک بود، اما انگار کسی یادش نمی آمد که چراغ ها را روشن کند. برادر حسین از راه دوری آمده بود تا از او خبری بگیرد و حالا می شنید که همه ی دوندگی ها بی حاصل بوده است. نمی دانست چگونه زن برادر و برادر زاده هایش را تسلی بدهد.

- ناراحت نباشید! این راهی است که حسین خودش با جان و دل آن را انتخاب کرده است. توکل به خدا کنید و آرام باشید.

ناگهان صدای زنگ تلفن شنیده شد. یکی از بچه ها گوشی را برداشت.

- منزل آقای غفاری؟

- بله!

- من سر هنگ بهداد هستم، دادستان ارتش!

- با ما چه کار دارید؟

- باید بیایید این جا. کار مهمی پیش آمده. فقط یادتان نرود که کسی را با خودتان نیاورید. فقط خانواده ی خودتان باشد.

- عمویم چه طور؟ ایشان در این جاست. می تواند با ما بیاید؟

- حالا که آن جاست، آوردن يك نفر از اقوام، اشکالی ندارد، ولی به کس دیگری نگویید.

- باشد. نمی گوئیم. فقط شما بگویید برای چه باید بیاییم دادستانی؟

- این را بعداً می فهمید.

ارتباط قطع شد. دوباره سردرگمی بر خانواده ی غفاری حاکم شده بود. دیگر چه اتفاقی افتاده بود؟ برای چه آن ها را به دادستانی فراخوانده بودند؟ سردر نمی آوردند. آیا دوباره حسین را برده بودند برای محاکمه؟ و تازه در آن صورت هم، چرا آن ها باید می رفتند دادستانی؟ مگر در بار قبل، به آن ها خبر داده بودند؟ برای دانستن، چاره ای نبود جز این که تا صبح روز هفتم دی صبر کنند.

وقتی به جلوی دادستانی رسیدند، هنوز در آن را باز نکرده بودند. مجبور شدند تا ساعت هشت صبر کنند. در که باز شد، باعجله خودشان را معرفی کردند و رفتند تو. مأموری، آن ها را به اتاقی راهنمایی کرد.

- همین جا منتظر باشید!

مأمور بیرون رفت و وقتی برگشت، ورقه ای را با خودش آورده بود.

- این برگه را همگی امضاء کنید!

مأمور، ورقه را گذاشت جلوی عذرا. عذرا شروع کرد به خواندن:

«گواهی می شود که زندانی حسین غفاری فرزند عباس، صادره

از تبریز، به علت بیماری در بیمارستان...»

سر عذرا گیج رفت. چه می دید؟ کلمات جلوی چشمانش تیره شدند. آیا اشتباه ندیده بود؟ دوباره شروع کرد به خواندن و بعد با خشمی که به ناگهان، به سراغش آمده بود، ورقه را پرت کرد روی زمین.

- من این را امضاء نمی کنم.

- مگه می شود که امضاء نکنید؟

مأمور بیرون رفت و با سرگردی برگشت. سرگرد گفت: «برای چه ورقه را امضاء نمی کنید؟ همسر شما در بیمارستان فوت کرده.» یکی از بچه ها، بی اختیار جیغی کشید.

- پدر مرده؟!!

و صدایش شکست.

- چه طور انتظار دارید که ما این ورقه را امضاء کنیم؟ فکر می کنید ما نمی دانیم که حسین کجا و چگونه از دنیا رفته؟ او را توی زندان و زیر شکنجه کشته اید. ما دست های شکسته و صورت باد کرده اش را دیدیم. ما چیزی را امضاء نمی کنیم.»

سرگرد گفت: «خود دانید! اگه امضاء نکنید، می روید زندان، جنازه را هم تحویل تان نمی دهیم.»

- باشد، می رویم. جنازه را هم نمی خواهیم.

سرگرد دوباره برگه را گرفت به طرف عذرا.

- برای خودتان در دسر درست نکنید. امضاء کن خانم.

عذرا گفت: «اصلاً من سواد ندارم.»

سرگرد گفت: «دروغ می گوئید. من می دانم که دارید...»

عذرا گفت: «شوهرم را کشتید، دیگه از جان ما چه می خواهید؟ اصلاً بیایید همه مان را ببرید زندان. ما زنده ی حسین را می خواستیم، جنازه اش را می خواهیم چه کار؟ حالا که او را کشته اید، هر جایی که می خواهید ببریدش.»

سرگرد این بار به سوی دختر حسین رفت.

- شما امضاء کنید.

اما هرچه اصرار کرد، بی فایده بود. آخر سر، چاره ای ندید جز

آن که دست به دامن برادر حسین بشود.
 - گوش کن پیرمرد! آگه می خواهی از این در بیرون بروی، باید زیر این ورقه را امضاء کنی.
 او نیز زیر بار امضاء کردن نرفت. سرگرد که دیگر کلافه شده بود، گفت: «به جهنم که امضاء نمی کنید! بروید بیرون! جنازه بی جنازه!»

خانواده ی غفاری، غمگین و ناامید، به سوی خانه شان برگشتند و لباس سیاه پوشیدند. هنوز ظهر نشده بود که صدای زنگ تلفن بلند شد. باز هم سرهنگ بهداد بود.

- سریع بیایید به دادستانی!

این بار دیگر چه نقشه ای داشتند؟ عذرا و بچه هایش وقتی با لباس سیاه از کوچه می گذشتند، نگاه متعجب همسایه ها را به دنبال خودشان می کشیدند. به دادستانی که رسیدند، نگهبانی آن ها را به اتاق سرهنگ راهنمایی کرد. سرهنگ گفت: «انگار نمی شود با شما کنار آمد. خیلی خب، حالا که این طور شد، بدانید که حسین را ما کشتیم. آگه صدایتان در بیاید، شما را هم می کشیم. کک کسی هم نمی گزد. بنابراین آگه می خواهید زنده بمانید، جنازه را تحویل بگیرید و فقط به همراه اقوام تان، به بهشت زهرا بروید. بعد از تدفین هم برگردید خانه تان و جلوی زبان تان را بگیرید. قبول؟»

عذرا فقط پرسید؟ «جنازه کجاست؟»

- بعداً تحویل تان داده می شود.

وارد کوچه که شدند، دیدند دور تا دور خانه شان، پر از مامور است. خانه در محاصره بود. عذرا و بچه ها بی آن که توجه ای به مامورها بکنند، به سوی خانه شان رفتند. برادر حسین کمی عقب مانده بود. مامورها را نگاه می کرد و پاکشان می آمد. عده ای از فامیل ها، خبر کشته شدن حسین را شنیده بودند و از همان صبح زود، خودشان را به آن جا رسانده بودند. در خانه بسته بود. قبل از این که عذرا کلید بیندازد و در را باز کند، ماموری که داخل حیاط

بود، در را برایش باز کرد. تازه آن موقع بود که خانواده غفاری دیدند عده ای از اقوام و دوستان شان، در خانه به انتظار آن ها هستند.

دایی بچه ها، آمد به استقبال خواهرش. اشك در چشم هاش حلقه زده بود. خواست حرفی بزند، اما گویی کلمه ای برای گفتن پیدا نکرد.

وقتی رفتند داخل خانه، دیدند آن جا هم چند پاسبان، در کنار اقوام آنها نشسته اند. چیزی نگذشت که صدای زنگ تلفن بلند شد. یکی از مردها گوشی را برداشت. دایی گفت: «از صبح همین جور دارند زنگ می زنند. خبر در همه جا پیچیده. حتی از لبنان هم تماس گرفتند.»

عذرا با تعجب گفت: «چه طور به این زودی، همه فهمیده اند؟»
- این جور خبرها، دهان به دهان پخش می شود. فکر می کنم دوستان حسین به همه جا زنگ زده باشند.

روز بعد، خانواده ی غفاری يك اتوبوس کرایه کردند تا با آن، عزاداران را به «بهشت زهرا» ببرند، اما مامورها اجازه ندادند که جز خانواده و اقوام نزدیک، کس دیگری سوار اتوبوس بشود. فقط آقای امینی - که حسین درباره اش وصیت کرده بود - به زور توانست خودش را در اتوبوس جای بدهد.

ساواک اجازه نداده بود که جنازه را به محله بیاورند. گفته بود: «باید جنازه را از پزشکی قانونی تحویل بگیرید و يك راست ببرید بهشت زهرا.»

اتوبوس - که چند نفری بیشتر در آن نشسته بودند - به پارك شهر نزدیک می شد. وقتی رسیدند جلوی پزشکی قانونی، دیدند عده ی زیادی در آن جا جمع شده اند. تعدادشان بیش از صد نفر بود و همه شان سیاه پوشیده بودند. چه کسی آن ها را خبر کرده بود؟

- بیاوید برای شناسایی!

پاسبانی، خانواده ی غفاری را به سوی سردخانه راهنمایی کرد.

در آن جا، پارچه را از روی صورت حسین کنار زد و منتظر جواب شد.

- تایید می کنید؟

- بله!

- بروید طرف بهشت زهرا. جنازه در غسل خانه تحویل شما داده می شود.

دایی پرسید: «چرا در آن جا؟»

پاسبان به تندی گفت: «سؤال نکنید.»

و راه خروج را نشان شان داد. هنوز خانواده ی غفاری از پزشکی قانونی بیرون نرفته بودند که استواری به آن ها نزدیک شد. هم پایشان راه افتاد و آهسته گفت:

«گوش کنید! من راننده ی آمبولانس هستم. می دانم که شما نمی خواهید جنازه در بهشت زهرا دفن بشود. برای همین من حاضرم کمک تان کنم.»

دایی با ناباوری او را نگاه کرد.

- چه طوری؟

- شما ماشین دیگری را برای حمل جنازه آماده نگه دارید و وقتی رسیدیم بهشت زهرا به من حمله کنید و جنازه را ببرید.

- چرا این کار را می کنید؟

- شما دیگر به آتش کاری نداشته بشید.

استوار، از آن ها فاصله گرفت و خانواده غفاری را متعجب بر جای گذاشت. در بین نظامیانی مثل سرهنگ بهداد و سرگرد زمانی، وجود چنین فردی، مایه ی دلگرمی بود.

دوباره سوار اتوبوس شدند. در آن روزها، بهشت زهرا گورستان گمنام و کم اهمیتی شمرده می شد. همه دوست داشتند مردگانشان را در «ابن بابویه» یا «مسگر آباد» دفن کنند، ولی ساواک خودش برای حسین جا تعیین کرده بود. آیا می شد این نقشه را برهم زد؟

قبل از این که اتوبوس راه بیفتد، دایی طرح استوار را با دوستانش

در میان گذاشت. خبر دهان به دهان منتقل شد.

- اگر شود این کار را کرد که خیلی عالی می شود!

در جاده بهشت زهرا، اتوبوس ها و سواری های دیگری در حال حرکت بودند. آن ها کسانی بودند که خبر شنیده و دنبال جنازه راه افتاده بودند و سعی می کردند زیاد توجه ی ساواک را جلب نکنند. در بین مشایعت کنندگان، فردی به نام «زندى» هم وجود داشت. او مدیر شرکت «ایران پیما» بود و با اتوبوس شرکت آمده بود. وقتی شنیده خانواده ی حسین قصد دارند جنازه را از چنگ ساواک در بیاورند، گفت: «اگر این طور شد، جنازه را می گذاریم تو اتوبوس من.»

سرانجام به بهشت زهرا رسیدند. آمبولانس ایستاد و همان طور که از قبل قرار گذاشته شده بود، چند نفری به راننده حمله کردند. بقیه هم شلوغی و سروصدا راه انداختند.

سه چهار نفر هم تابوت را از پشت آمبولانس برداشتند و به سرعت به اتوبوس رساندند. قبل از این که مامورها به خودشان بیایند، اتوبوس راه قم را پیش گرفته بود.

دوستان حسین آمبولانسی را هم آماده کرده بودند. بین راه اتوبوس ها ایستادند تا جنازه را به آمبولانس منتقل کنند. چندتایی از مردها، تابوت را از اتوبوس پایین آوردند. دایی گفت: «يك دقیقه صبر کنید!»

تابوت را گذاشتند روی زمین. دایی، در تابوت را برداشت. رو کرد به خواهرش. گفت: «بیا همشیره! این هم شوهرت!» عذرا و بچه ها رفتند جلوتر. دیدند تابوت پر از خون است. حسین را باهمان لباس زندان، در آن گذاشته بودند. بچه ها شیون کردند. عذرا نشست کنار تابوت. زل زد به صورت حسین. گفت: «هفتمین کشته ی خانواده ی غفاری تو بودی حسین! روح شاد!»

دایی در تابوت را گذاشت. گفت: «نمی توانیم زیاد معطل کنیم.»

ماشین ها راه افتادند. هوا سردتر شده بود. آسمان ابری بود و خورشید دیده نمی شد.

سر انجام به قم رسیدند. راننده آمبولانس را بیرون شهر نگه داشت. مردها از اتوبوس پیاده شدند.

- چرا توقف کردی؟

- کجا بروم؟ دار السلام؟

- نه. اول برو جلوی مدرسه ی حقانی

راننده سوار شد. ماشین ها راه افتادند. در مدرسه ی حقانی، «آیت الله قدوسی»، مشغول تدریس بود. وقتی فهمید جنازه دوستش حسین را آورده اند، درس را تعطیل کرد. طلبه ها به حیاط ریختند و دنبال جنازه راه افتادند. حسین را بردند به غسلخانه ی قبرستان نو. در آن جا او را شستند و بعد، به سمت حرم برگرداندند.

سوز هوا، پوست را می ترکاند. چیزی نگذشت که بارش برف هم شروع شد. دانه های برف، به سرعت در حال درشت شدن بودند. گاه نرمة باد میوزید و برف را از مقابل، به صورت جماعت می کوبید.

جنازه را در حرم گرداندند و برایش نماز خواندند. خبر رسید که آیت الله العظمی نجفی هم برای تشییع جنازه آمده است. حرم شلوغ شده بود. خبر به سرعت باد در شهر قم پیچیده بود. سرما نتوانسته بود جلوی مردم را بگیرد. عده ی زیادی آمده بودند تا جنازه را همراهی کنند.

تابوت را از روی زمین برداشتند. سیل جمعیت، دنبال جنازه راه افتاد. این جا و آن جا، مامورهای امنیتی ایستاده بودند، اما کاری نمی توانستند بکنند. ناگهان طلبه ای داد زد: «در کنج زندان کشته شد، به خون خود آغشته شد.» و جمعیت دم گرفتند.

- در کنج زندان کشته شد، به خون خود آغشته شد.

مامورهای ساواک سعی کردند جلوی درز موضوع را بگیرند.

- شعار ندهید! نماینده ی آیت الله نجفی فوت کرده. اتفاق دیگری

نیفتاده. حالا دیگر برف به شدت می بارید و روی سر بعضی از مردم نشسته بود، طوری که به نظر می رسید در عرض چند دقیقه،

موهای آن ها سفید شده است.
 جنازه را بردند به طرف قبرستان دارالسلام. قبلاً، قبر را آماده کرده بودند. قبرستان شلوغ بود. مامورها همه جا ایستاده بودند. سرهنگ کامکار - رییس شهربانی قم - ایستاده بود کنار محمدی، محمدی، رییس اطلاعات شهربانی بود. دوتایی اوضاع را زیر نظر داشتند.

جنازه را گذاشتند داخل قبر. آقای قدوسی پایین رفت و دعای تلقین را خواند. همه ی جمعیت بیشتر شده بود. ناگهان اوضاع از کنترل خارج شد. مامورهایی که حالا تعدادشان بیشتر شده بود، حمله کردند طرف مردم. سروصدا همه جا را برداشت. از جایی، صدای تیراندازی بلند شد. برف تندتر شده بود. صدای غرش رودخانه (که از کنار قبرستان می گذشت - که گاه لابه لای فریادها شنیده می شد. به زحمت توانستند روی جنازه را بپوشانند. درگیری شروع شده بود. عده ای را می گرفتند، پرت می کردند توی رودخانه، سرما نفس ها را می برید. باد برف را به سر و روی مردم می کوبید. کف زمین پر از عبا و عمامه و نعلین شده بود. رییس شهربانی، پشت بلندگو فریاد می زد. یکی افتاده بود روی زمین و سرورویش گلی شده بود. دوستان حسین، دست هایشان را به هم حلقه کردند و دور خانواده ی او را گرفتند.

- باید زودتر این جا را ترك کنید.

آن ها را به سوی اتوبوس بردند.

- بروید سمت تهران! اگر بمانید، دستگیر می شوید.

سوار شدند. اتوبوس راه افتاد.

آن روز عده ی زیادی از مردم قم را دستگیر کردند و برای آن ها، حبس هایی از سه ماه تا سه سال بریدند.

منابع :

- دوره های مجله ی زنان
 - دوره های مجله ی عروة الوثقی
 - سلسله کتاب های خاطره، چاپ شده توسط دفتر ادبیات انقلاب اسلامی
 - منابع شفاهی
-

- دهخوارقان: نام قدیم آذرشهر

- برخی اساتید دیگر آیت الله غفاری عبارتند از: میرزا محمدحسن منطقی، حاج شیخ علی، آیت الله حجت، آیت الله بروجردی و... ربك : دوانی، علی، نهضت روحانیون ایران، ج ۶، ص ۲۱۱.